

KOMMUNISMEN OCH BALTIKUM

Om kommunismens brott mot mänskligheten i Baltikum

Av Andres Küng



J

H

S

www.hjalmarsonstiftelsen.se

JARL HJALMARSON STIFTELSEN

Jarl Hjalmarson Stiftelsen grundades 1994 för att bidra till den frigörelsekamp som inleddes när Berlinmuren föll vid slutet av 1980-talet. Målet för stiftelsens verksamhet är att stödja den globala utvecklingen mot frihet, demokrati och marknadsekonomi samt att främja Europas integration för fred och samarbete. Verksamheten finansieras i huvudsak med biståndsmedel som kanaliseras via Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (Sida).

Stiftelsen arbetar med olika former av demokratiuppbyggande verksamhet, bland annat i Vitryssland, Ukraina, Azerbadjan och länderna i Balkanområdet samt i Afrika och Latinamerika. I de flesta av dessa länder har Stiftelsen i dag ett väl utvecklat kontaktnät och ett antal projekt har genomförts under de gångna åren.

Stiftelsens mål är att hjälpa samarbetspartners – centre-right partier och organisationer – att bygga starka demokratiska partistrukturer. Detta sker främst genom utbildning och information om demokratins olika beståndsdelar samt om integrationsarbetet i Europa. Verksamhet riktad till kvinnor och ungdomar har hög prioritet för att nå dem som inom tio till tjugo år kommer att forma politiken i de demokratier som nu växer fram.

Kommunismen och Baltikum

Om kommunismens brott mot mänskligheten i Baltikum

av Andres Küng

© Författaren och Jarl Hjalmarson Stiftelsen, 1999 och 2009
Andra upplagan tryckt av Brommatryck & Brolins, 2009
www.hjalmarsonstiftelsen.se
Omslag: Henric Wangel
ISBN 978-91-977569-5-2

Förord

Den 13 april 1999 arrangerade Jarl Hjalmarson Stiftelsen ett seminarium om kommunismens brott. Lennart Meri, den estniske presidenten, talade om konsekvenserna av kommunismens brott i de baltiska staterna. Andra framstående talare var utrikesminister Carl Bildt, som vid den tidpunkten var partiledare för Moderaterna, samt Stéphane Courtois, författare till ”Kommunismens svarta bok”.

Andres Küng skrev den föreliggande texten på initiativ av Jarl Hjalmarson Stiftelsen. Han var under många år av sovjetstyre en av dem som gick i spetsen för de baltiska staternas frigörelse. Dessutom var han en välkänd skribent vars arbete fokuserades på olika aspekter av demokrati och frihet.

Mycket har förändrats sedan 1999. Ett nytt Europa har stigit fram ur skuggan av ett gammalt. 2004 öppnade EU portarna för tio nya medlemsstater, av vilka åtta kom från Öst- och Centraleuropa. 2007 anslöts ytterligare två länder från denna region, nämligen Rumänien och Bulgarien.

Vad som började med första världskriget var äntligen till ända år 2007. En tidsperiod som hade fört med sig ett andra världskrig, följt av årtionden av kommunistisk diktatur med resultat att halva Europa isolerades bakom en järnridå. 2007 innebar en vändpunkt. Det var då som vi äntligen kunde räkna in så många som 500 miljoner européer i ett Europa där ledstjärnan är frihet, demokrati och rättssäkerhet.

Med totalitarismens mörka skugga förpassad till historieböckerna är risken dock överhängande att förhållanden glöms liksom den verklighet som människor lever under i en diktatur. Totalitära samhällen skapas inte över en natt. De bärs fram av människor som du och jag. De försvaras av män och kvinnor som är precis som dagens européer. Anser vi att Europas historia inte är relevant för oss eller att den är överdriven så lämnar vi dörren öppen för gårdagens skuggor att inta vår framtid.

Denna bok är ett bidrag till minnet av det förgångna och ett försvar för demokrati och frihet i framtiden. Vi kan inte tillåta att brist på kunskap är orsaken till en uppreppning av det som aldrig borde ha fått hända.

Stockholm i juni 2009

Gunnar Hökmark

*Ordförande för Jarl Hjalmarson Stiftelsen 1994-97 och
vice ordförande för EPP-ED gruppen i Europaparlamentet*

1. INLEDNING

“Alla har vi med vämjelse följt den senare tidens skeenden i Kosovo. Men vi i Estland betraktar upptäckten av civila massgravar med särskild avsky och oro. Ty vi bör aldrig glömma att det var här i vårt eget land, i byn Palermo nära staden Rakvere, inte långt från Tallinn, som de första massgravarna av detta slag upptäcktes i december 1918. Då fick allmänheten för första gången höra ordet och se bilderna av massgravar. Dessa gravar innehöll inte kropparna av militära kämpar utan av vanliga män, kvinnor, barn och åldringar, vars enda brott var att de tillhörde en grupp som någon utsett som fiende. Upptäckten av dessa gravar inledde en tidsålder av totalt krig och totalitarism, vår tids två gissel som gav upphov till dessa och andra brott mot mänskligheten”.

Så inledde Estlands president, Lennart Meri, sin hälsning till den internationella kommission som ska granska kommunistiska och nazistiska brott mot mänskligheten i Estland. Kommissionen samlades den 26 januari 1999 till sitt första möte i den estländska huvudstaden Tallinn. Den består av en rad välkända och respekterade personligheter från olika länder med den f d finländske diplomaten Max Jakobson som ordförande.

“Kommissionens arbete återspeglar vår gemensamma övertygelse att vi inte kan bygga en fri och demokratisk framtid utan att göra upp med det förflutna. Att sopa det förgångnas händelser under den gemensamma glömskans matta hjälper oss varken att skapa försoning eller framsteg mot en bättre framtid. Genom att handla så skulle vi inte hindra att sådana hemskheter upprepas. Tvärtom, genom att i namnet av något slags kortsiktiga mål strunta i det som hänt skulle vi bara försäkra oss om att leva i ett hus byggt på lösan

sand, ett hus som skulle rasa samman under första bästa storm i framtiden”.

Kommissionen ska enligt president Meri så klart och tydligt som möjligt dokumentera de brott mot mänskligheten som begåtts i Estland.

“Kommissionen ska se bortom de svepande omdömen om grupper som legat till grund för många av dessa brott: många av dem blev, när allt kommer omkring, möjliga endast därför att vissa grupper och rörelser utgick från generaliseringar och stereotyper i stället för att se till det unika hos varje enskild människa. Kommissionen ska undvika alla dubbla måttstockar när den värderar olika händelser. Brott mot mänskligheten är brott mot mänskligheten oberoende av vem som begår dem. Och kommissionen ska göra en så väldokumenterad och fullständig sammanställning att ingen kommer att kunna förneka det som hänt eller att avstå från att ta ställning till det som hänt”.

Denna rapport har inget direkt samband – mer än i tiden – med den undersökning av brott mot mänskligheten i Estland som nu görs i regi av den internationella kommission. Men jag har vägletts av samma värderingar och strävanden som president Meri och den av honom sammankallade kommissionen. Därför kommer jag att skildra en del av dessa brott som begåtts i kommunismens namn i Estland samt göra utblickar också mot Lettland och Litauen – för att senare försöka fortsätta dokumentationen av motsvarande brott begångna i nazismens namn i Baltikum. I en avslutande del kommer jag att ta upp några frågor som brotten mot mänskliga rättigheter i Estland ställer oss alla inför.

2. KOMMUNISTISKA BROTT MOT FREDEN I BALTIKUM

De baltiska – och övriga nordiska – staternas säkerhet under mellankrigstiden blev beroende av maktbalansen mellan stormakterna. När både Tyskland och Sovjet under trettioalet utvecklades i totalitär riktning ökade krigsriskerna och hoten mot bl. a de baltiska folken. Det hjälpte inte att de baltiska regeringarna undertecknat mellankrigstidens förbud mot alla krig eller att de ingått icke-angreppspakter med Sovjetunionen år 1932 och två år senare förlängt dem med tio år.

Sedan förhandlingarna mellan västmakterna och det kommunistiska Sovjetunionen strandat sommaren 1939 sökte kommunisterna i stället samförstånd med nazisterna. Hitler och Stalin lät utarbeta en icke-angreppspakt och ett hemligt tilläggsprotokoll. Denna nazi-kommunistiska överenskommelse brukar kallas för Molotov-Ribbentrop-pakten (MRP) efter den sovjetiske utrikesministern Molotov och hans nazityske kollega von Ribbentrop, vilka undertecknade pakten den 23 augusti 1939. I det hemliga tilläggsprotokollet delade de tyska nazisterna och ryska kommunisterna upp bl. a Finland, Baltikum och Polen mellan sig. Det blev startsignalen till andra världskriget, som började med att först Nazityskland och sedan Stalins Sovjet angrep och delade Polen mellan sig. Tio dagar efter det sovjetiska angreppet på Polen slöts ännu en nazi-kommunistisk pakt i Moskva med ytterligare ett hemligt tilläggsprotokoll, enligt vilket Stalin bytte till sig det då ännu självständiga Litauen mot att Hitler fick den polska huvudstaden Warszawa med omnejd och ännu ett polskt landskap. Varken litauer eller polacker tillfrågades om sin vilja...

Samtidigt beslöt Stalin att tvinga på de baltiska regeringarna ömsesidiga biståndspakter. Fördraget med Estland undertecknades den 28 september 1939 och gav

sovjetmakten rätt att stationera 25 000 soldater i örlogsbasen Paldiski vid Finska viken samt i flygbaser på det estniska fastlandet och på öarna utanför. Den 5 oktober tvingades Lettland till motsvarande fördrag och måste ta emot 30 000 sovjetiska soldater och den 10 oktober tvingades litauererna ta emot 20 000 soldater från sin kommunistiske stormaktsgranne.

I dessa biståndspakter betonade de sovjetiska kommunisterna sin respekt för baltarnas statliga självstyre, statsskick, ekonomiska och politiska system samt militära handlingsfrihet. Men samtidigt tryckte den sovjetiska generalstaben kartor där baltstaterna angavs som delrepubliker i Sovjetunionen. Och dagen efter den sista baltiska biståndspaktens undertecknande skrev den biträdande sovjetministern för säkerhetsfrågor, general Ivan Serov, under en hemlig order om registrering och därefter deportering av "antisovjetiska element" från de då ännu självständiga staterna Estland, Lettland och Litauen.

Ännu en månad senare anföll de ryska kommunisterna Finland. Finländarnas sega motstånd fördröjde förmodligen den kommunistiska ockupationen av Baltikum.. Men med vinterkriget mot Finland avklarat och med västmakternas blickar vända mot västfronten – där Paris föll för de tyska nazisterna den 14 juni 1940 – passade de ryska kommunisterna på att kräva en ny, sovjetvänlig regering i Litauen. Dagen efter ockuperades Litauen av Röda armén. Ännu en dag senare krävde den sovjetiska regeringen att också Lettland och Estland skulle utse nya regeringar som vore villiga att "ärligt uppfylla" biståndspakterna samt släppa in ett obegränsat antal sovjetiska soldater. De estniska och lettiska ledarna fann militärt motstånd meningslöst och så kunde sovjetiska styrkor ockupera även Lettland och Estland den 17 juni 1940.

Genom ockupationen av Estland, Lettland och Litauen bröt de sovjetiska kommunisterna mot minst 15 internationella avtal – alltifrån fredsfördragen efter första världskriget (där Lenins regering lovade att "för evig tid" respektera baltstaternas självständighet) till icke-angreppspakterna inför andra världskriget och Nationernas Förbunds stadga. De kommunistiska maktövertagandena skildrades senare som stora segrar för de baltiska folken och kommunistpartierna. Men de baltiska kommunistpartierna hade sommaren 1940 mellan 100 och 200 medlemmar vardera, så det var nog tur att de inhemska kommunisterna fick hjälp av de minst hundra gånger fler sovjetiska soldaterna...

Ett par dagar efter den sovjetiska inmarschen utnämndes nya regeringar i de tre

baltstaterna. Ministrarna valdes ut av särskilda sovjetiska sändebud. Precis som i Östeuropa efter andra världskriget fick kommunisterna nyckelposter som inrikesministrarnas, men de flesta ministrarna var icke-kommunister. Befolkningen skulle invaggas i falska förhoppningar.

En månad senare genomfördes allmänna val, som på en rad punkter stred mot gällande vallagar. Alla utom kommunisternas kandidater förbjöds att delta (i Estland kunde av misstag en oppositionskandidat ställa upp i en valkrets men han arresterades på valets första dag, anklagad för växelbedrägeri). När valdeltagande blev mycket lågt, förlängdes valet med en dag. De som krävde att få lägga sin valsedel i ett slutet kuvert, kördes raka vägen till säkerhetspolisens förhörslokaler och anklagades för att vara "antikommunister" eller "folkfiender". Så genomfördes de omröstningar som i statsvetenskaplig litteratur gjorde "baltiska val" liktydigt med skenval, innan sådana val blev regel också i det kommunistiska Östeuropa efter andra världskriget.

Enligt officiella uppgifter stöddes det "arbetande folkets block" av 92,8 procent av de röstande i Estland, 97,6 procent i Lettland och hela 99,19 procent i Litauen. Den sovjetiska nyhetsbyrån TASS meddelade valresultaten redan tolv timmar innan vallokalerna stängts i Baltikum. De ansvariga hade inte noterat att valet förlängts med en dag på grund av det låga valdeltagandet. Så kunde baltiska väljare få reda på hur de röstat redan innan röstsammanräkningen börjat. ...

De nyvalda parlamenten beslöt att förvandla baltstaterna till socialistiska sovjetrepubliker samt att ansöka om inträde i Sovjetunionen. Den 3 augusti beviljade Sovjetunionens Högsta Sovjet Litauen, den 5 augusti Lettland och den 6 augusti Estland inträde i Sovjetunionen.

Juristprofessorn och socialdemokratiska riksdagsmannen Östen Undén konstaterade den 16 augusti 1940 i den svenska riksdagen:

"Tre förut självständiga stater har likviderats på några dagar. Den skenbara frivilligheten kan inte bedra någon iakttagare. Vi veta numera allt för väl hur en sådan frivillighet skapas... De återstående småstaterna i Europa som ännu äro fria har fått en ny lärorik åskådningslektion genom att bevittna den taktik som användes mot de baltiska staterna".

Scenen hade gjorts klar för ännu ett kommunistiskt folkmord – den här gången mot balterna – allt medan deras närmaste grannfolk vände bort sina blickar samt slutade vara vittnen eller ens åskådare. Kanske har det nu – snart sextio år efteråt – åter blivit dags att lära sig något av dessa våra grannfolks erfarenheter av kommunistisk teori och praktik?

3. FOLKMORDENS TID

Från sin första stund vid makten har kommunister i alla underkuvade länder utpekade olika samhällsgrupper som spärrats in i läger för tvångsarbete och indoktrinering, ofta kallad "omskolning", eller för omgående avrättning. Det började med "avkosackiseringen" i Ryssland och Ukraina under Lenins tid och följdes av "avkulakiseringen" i samma länder under Stalins tid. Denna (brist på) människosyn, som såg människor enbart som företrädare för vissa "intressen" samt som medlemmar av vissa samhällsklasser eller andra sociala grupper, fick sin fortsättning i Baltikum genom de stora avrättningarna, arresteringarna och deportationerna under 1940-talet.

Under den första sovjetiska ockupationen, 1940-41, dömdes 179 människor till döden i Estland av sovjetiska (folk)domstolar, medan ca 2 200 dödades på andra sätt. De flesta mördades av de sk förintelsebataljonerna samt av säkerhetspolisen NKVD, bland annat i Tartus och Kuressaare fängelser (1).

I Tartu gömde kommunisterna 190 lik i en brunn på gården till en polisstation. På samma gård hölls några årtionden senare specialdresserade hundar, som vid behov sattes in mot estländare som krävde frihet för sitt land och ett slut på den kommunistiska terrorn. I närheten ligger det gamla Kötorget (Liha turg nr 7), där kommunisterna i januari 1919 mördade arton fångar, bland dem den grekisk-katolske biskopen Platon. I Kuressaare genomfördes mordet på gården till stadens medeltidsslott.

Under hela den sovjetiska tiden var det förbjudet att skriva eller tala om de kommunistiska mordet. Men hösten 1988 kunde en tidning på Ösel publicera en ögonvittnesskildring av en överlevande:

“Såvitt jag vet var det bara tre som sköts ihjäl och som senare återfanns i brunnen. Alla andra torterades till döds. De var omkring hundra. Ingen vet exakta antalet. Tortyrmetoderna var många; på en man skar man av läpparna, på en annan näsan, tungan, öronen. Många hade man kokat fötterna på, hos någon ena foten och hos andra båda. Det fanns också offer, från vilkas rygg man skar ut hudstycken och på vilka man band händerna på ryggen med taggtråd. Några stack man ut ögonen på. En kvinna fick bröstet bortskurna.

Jag var där när liken bars upp ur källarna. Under dagen kom tusentals människor för att söka sina anhöriga. Många fann dem också. Det var en vidrig syn, som jag aldrig glömmet”.

Förintelsebataljonernas massterror drogs inte igång till följd av balternas militära motstånd, som en del kommunister påstått. Den baltiska gerillakampen mot den sovjetiska ockupationsmakten – liksom senare mot den nazistiska – uppstod till följd av ockupanternas terror mot civilbefolkningen. Till världssamfundets lista med namn som Lidice, Oradour och Babij Jar kan bara från Estland fogas namn som Kabala och Kautla. I den senare byn plågade de sovjetiska förintelsebataljonernas medlemmar ihjäl varenda människa de mötte. Den yngsta var två månader och den äldsta 78 år.

Redan hösten 1939 – nästan ett år före ockupationen – hade den sovjetiske vicekommisariern för statens säkerhet, general Ivan Serov, undertecknat ordern om massdeportationer från baltstaterna. Enligt denna order, nr 001223 av den 11 oktober 1939, skulle en rad befarat antisovjetiska element skickas iväg till sovjetiska läger. Bland grupper som särskilt nämndes märktes medlemmar i alla icke-kommunistiska partier (från högern till socialdemokraterna och frihetliga socialister) samt personer som uteslutits ur kommunistiska organisationer, poliser, militärer och hemvärnsmän, högre statstjänstemän och diplomater, domare och åklagare, köpmän samt ägare till stora hus och hotell, anställda vid utländska företags dotterbolag samt andra personer med omfattande utlandskontakter (till och med esperantister, frimärksamlare och rödakorsare), präster samt släktingar till människor som flytt västerut.

Från Estlands deporterades under detta enda dygn 9 250 personer, från Lettland 15 081 personer och från Litauen omkring 13 600 personer (2). Sammanlagt deporterades alltså omkring 38 000 balter under ett enda dygn.

Säkerhetspoliserna behövde inte ange skäl när de mitt i natten kom för att hämta misstänkta människor. Alla familjemedlemmar måste följa med – också spädbarn, gamla och sjuka. De hopsamlade kördes på lastbilar till närmaste järnvägsstation, där kvinnor och barn skildes från männen för att kanske aldrig återse dem.

Ofta dröjde det dagar innan färden fortsatte till sibiriska läger. De gallerförsedda godsfinckorna och boskapsvagnarna saknade sanitära inrättningar och stanken blev fruktansvärd. De flesta spädbarn, sjuka och äldre dog under den vanligen veckolånga färden till den sovjetiska Gulagarkipelagen.

Sovjetiska och andra kommunister har anfört olika skäl för att försvara massdeportationerna från Baltikum. För det första har det hävdats att de borgerliga regimerna under mellankrigstiden förföljde kommunister och därför var det inte mer än rätt och rimligt, eller åtminstone följdriktigt och förståeligt, att kommunistregimerna förföljde borgare. Jämförelsen haltar på flera sätt. De "borgerliga" regeringarna, som i verkligheten även leddes av socialdemokratiska statsministrar, arresterade en del kommunister som på sovjetiskt uppdrag försökte störta landets lagliga och demokratiska regering exempelvis under 1924 års kommunistkupp i Estland. Sammanlagt arresterades i mellankrigstidens Estland 258 personer av skäl som möjligen kan kallas politiska. Det kan jämföras med att kommunisterna efter 1940 års ockupation bara under de två första månaderna 7 043 personer, vars "brott" vanligen bestod i att de tillhörde "fel" samhällsgrupper. Kommunisterna arresterade alltså på två månader 27 gånger fler människor än icke-kommunisterna gjort på två årtionden – och kommunisternas offer var dessutom oskyldiga (3).

För det andra har det påståtts att deportationerna var nödvändiga för att rensa länderna från "antisovjetiska element" inför det nazityska anfallet. Men samma dag som deportationerna inleddes publicerade det sovjetiska partiorganet Pravda ett meddelande från nyhetsbyrån TASS som "bryskt avisade alla rykten om ett möjligt tyskt angrepp på Sovjet som provokationer". Dessutom var 28,4% av dem som deporterades från Estland under 14 år och 17,3% över 50 år och skulle i ett krigsfall knappast ha kunnat vålla kommunisterna större skada; bara 21,5% var män mellan 20 och 49 år, som kunde betraktas som vapenföra. I själva verket var det just dessa massdeportationer som mer än något annat bidrog till att göra balterna till glödande antikommunister och sovjethatare. Sedan de baltyska baronernas tid hade tyskarna av de flesta ester och letter betraktats som arvfjenden, men efter den nationella chock som 1941 års deportationer innebar för de små baltiska folken hälsades

tyskarna snarast som befriare i början. Först sedan de tyska nazisterna visat sig lika omänskliga som ryska och andra kommunister blev de lika hatade av balterna.

Bland de deporterade från Estland fanns drygt 400 judar. Som så ofta drabbades judar ännu hårdare än andra folkgrupper av en diktatorisk regim. Judarna utgjorde 0,4% av Estlands befolkning enligt den då senaste folkräkningen, men 4% av antalet deporterade. I Litauen utgjorde judarna nästan 1/12 av befolkningen, men 1/5 av de arresterade och deporterade under den första sovjetiska ockupationen.

Den första massdeportationen skulle enligt planerna ha följts av en andra och en tredje. Den andra skulle ha ägt rum redan månaden efter, i juli 1941. Men den tyska frammarschen gick så snabbt att de kommunistiska förintelsebataljonerna inte hann med vare sig den andra eller tredje deportationsvågen – utom på Ösel dit tyskarna nådde senare än till fastlandet. Att döma av det som kommunisterna hann med på Ösel skulle den andra och tredje vågen ha blivit betydligt mer omfattande än den första. Enligt de utförliga namnlistor som fanns klara för hela landet skulle lika många ha deporterats som kom att skickas iväg våren 1949 i samband med tvångskollektiviseringen av det baltiska jordbruket.

En av de deporterade var en ung pojke som skrev dagbok från den vardag då han och hans föräldrar skickades till Sibirien till den dag år 1944 då papperet tog slut för honom. Pojken och modern skildes som vanligt från fadern före avfärden till Gulagarkipelagen. Pojken skildrar allt som händer i hans vardag, hur den ene lekkamraten efter den andre dör av undernäring, hur en bekant stjal potatis för att inte svälta ihjäl och kastas i fängelse som straff, hur han och modern klarar livet genom att äta nässelsocka osv. Var tredje eller fjärde dagboksanteckning slutar med frågan: "Pappa, var är du? Varför för du mig inte härifrån? Gud, kan du inte vara snäll och hälsa till min pappa". Men pappan är förstas redan död. Kanske skulle en bok som denna – en estnisk "Anne Franks dagbok" - kunna bidra till att få något fler svenskar att förstå vad våra baltiska grannfolk drabbades av, om något svenskt förlag ville ge ut den?

Bland de deporterade var Estlands president Konstantin Päts, som sändes iväg redan i juli 1940 och arresterades i juni 1941 för att därefter hållas fängslad på olika platser tills han dog på ett mentalsjukhus i Burasjevo i Ryssland i januari 1956. I juni 1977 nåddes vi i väst av tre av presidentens brev, skrivna i sovjetisk fångenskap – förmodligen 1953 eftersom president Päts nämner sin förestående 80-årsdag. Brevet bär hans namnunderskrift och tumavtryck.

Det självständiga Estlands siste president berättade att han utsatts för alla former av förödmjukelser och hotats till livet. Han fick inte använda sitt eget namn utan kallades bara "Nr 12". Han tilläts inte skriva till sina anhöriga eller ta emot hjälp från dem. I ett av breven vände sig president Päts till världsoptionen och vädjade om hjälp till de baltiska folken:

"Jag vänder mig till Förenta Nationerna och hela den upplysta världen med en anhållan om hjälp till folken i Estland, Lettland och Litauen, mot vilka de ryska ockupanterna använder sådant våld att de kan gå under. Jag förklarar annekteringen av de baltiska staterna, som genomfördes år 1940, för ett brutalt brott mot internationell rätt och en förfalskning av dessa annekterade folks fria vilja. Rädda dessa folk från fullständig förintelse och tillåt dem att fritt bestämma över sitt öde. Inrätta i de baltiska staterna en FN-myndighet under vars överinseende medborgarna i dessa stater genom folkomröstning kan uttrycka sin sanna folkvilja. Må Estland, Lettland och Litauen vara fria och självständiga stater!

K.Päts (underskrift) (fingeravtryck)" (4)

Breven föranledde ingen reaktion från världsorganisationen eller från ansvariga politiker i grannländer som Sverige. President Päts' kvarlevor hittades 1990 och begravdes om i Tallinn.

Sammanlagt deporterades åtta tidigare statsöverhuvuden och 38 ministrar från Estland. Samma öde drabbade tre f d statsöverhuvuden och femton ministrar från Lettland samt presidenten, fem statsministrar och 24 andra ministrar från Litauen.

Bland dem som deporterades och senare avrättades fanns också ett stort antal officerare, bland dem 79 generaler och överstar från Estland. I Lettland beordrades alla högre lettiska officerare till Moskva för "kompletterande utbildning" dagen före 1941 års massadeportation; de flesta arresterades vid ankomsten och sköts senare eller spärrades in i läger. På motsvarande sätt gick kommunisterna till väga i angränsande länder, exempelvis i Polen där de likviderade de flesta polska officerare som tagits till fånga under Hitlers och Stalins blixtkrig mot Polen 1939-40. Omkring 4 500 av dem avrättades i Katyn och hör till det fåtal vars öde sent omsider uppmärksammades i väst.

I Lettland arresterades och dömdes enligt Röda Korsets ofullständiga statistik 7 020 lettlandare (före den stora deportationen i juni 1941); av dessa arkebuserades 980 personer och begravdes i åtta massgravar. Resten sändes till sibiriska läger. Sedan följde den första stora deportationen i juni 1941:

“Chocken som drabbade det lettiska folket var fruktansvärd. Efter den 14 juni var folk rädda för att vistas hemma, många övernattade hos bekanta på avlägsna platser eller flydde till skogs, stämningen var desperat. Ett makabert inslag var det att myndigheterna låtsades som om ingenting hänt, tidningarna skrev inte en rad om deportationerna, ingen lämnade några upplysningar om de försvunna, ingenstans kunde man vända sig för hjälp eller beskydd. Världen teg. (5)”

Under den nazistiska ockupationen av Baltikum dödades omkring 6 600 estländska medborgare. Av dem var nästan 1 000 judar och 243 romer (=zigenare) (6). De tyska nazisterna dödade också en stor del av de drygt 36 000 sovjetiska krigsfångar de tog under striderna i Estland.

I Lettland dödades omkring 80 000 invånare – alla de nästan 70 000 judar som stannat i landet och drygt 10 000 letter och andra lettländska medborgare. Sammanlagt mobiliserade den kommunistiska och nazistiska ockupationsmakten omkring 250 000 lettländska medborgare, varav ca 100 000 dog i striderna (7).

I Litauen dödades mer än 100 000 litauiska judar av ockupationsmakten och deras handgångna män. Judarnas andel av befolkningen sjönk från 8 procent före andra världskriget till under en procent efteråt. Bara 20 000 av de drygt 150 000 förkrigsjudarna överlevde Förintelsen.

Inför den andra sovjetiska ockupationen hösten 1944 flydde uppåt 300 000 balter västerut. Medan de flesta av de omkring 70 000 estniska flyktingarna valde sjövägen till Sverige eller Finland, flydde de flesta letter och litauer till Tyskland. Tusentals balter dog under flykten, omkring 4 000 av dem när fartygen “Moero” och “Nordstern” gick i kvav på Östersjön. Tiotusentals människor repatrierades, dvs. sändes av västmakterna tillbaka till sina ockuperade hemländer efter kriget; till Estland återsändes omkring 31 000 människor (varav drygt 12 000 krigsfångar och nästan 19 000 civilister) enligt sovjetiska uppgifter.

Sverige tog emot omkring 32 000 estländare (varav omkring 7 000 estlandssvenskar), närmare 5 000 letter och drygt 400 litauer. Balterna blev den första stora flyktinggruppen som kom till Sverige och stannade. De mötte stor mänsklig men liten politisk förståelse. I börjande belades de t o m med s k propagandaförbud, dvs. de fick inte vittna offentligt om det kommunistiska (och nazistiska) förtryck de varit utsatta för. För landsmännen i de gamla hemländerna väntade ytterligare några årtionden av folkmord och förtryck, förryskning och allmän ofrihet, militarisering och växande miljöförstörelse, utan att omvärlden brydde sig nämnvärt.

Under den andra sovjetiska ockupationens första årtionde, från 1944 till 1953, arresterades omkring 20 000 människor av uppgivet politiska skäl i Estland. Omkring 13 000 av dem sändes till arbetsläger, där många av dem senare dog. Enligt sovjetiska uppgifter dödades omkring 1 500 gerillakämpar, s k skogsbröder, i Estland.

Den antikommunistiska gerillakampen i Litauen blev den mest långvarig och omfattande i efterkrigstidens Europa, fast få utomlands hörde talas om den. Omkring 25 000 litauiska gerillamän dödades av sovjetmakten. För att försöka knäcka gerillan deporterades 41 158 litauer i maj 1948.

Natten till den 25 mars 1949 släpades ytterligare nästan 100 000 balter från sina hem och sändes i boskapsvagnar till sibiriska läger. Många av dem var småbönder eller anhöriga till tidigare deporterade. Av de deporterade var omkring 20 500 estländare, ca 40 500 lettländare och omkring 33 500 litauer (8).

Den estnische historikern Evald Laasi återgav nästan fyrtio år senare en unik tabell med uppgifter om planerade och faktiska deportationsoffer från Estland våren 1949. Den byggde på uppgifter från dåvarande folkkommissarien för statens säkerhet i Estland, generalmajor Boris Kumm, till det estländska kommunistpartiets centralkommitté:

Tabell 1.

Deportationsoffer i Estland, mars 1949, planerat resp. faktiskt antal.

	Planerat	Faktiskt
Män	7 582	4 507
Kvinnor	9 935	10 274
Barn (t o m 15 år)	4 809	5 717
Sammanlagt	22 326	20 498

Källa: Den estniska tidningen "Kodumaa"(Hemlandet) 16.11.1988

Som synes deporterades nästan ett par tusen färre människor än planerat. Många män flydde till skogs under deportationsnatten och gick med i gerillan. Därför tvångades kommunisterna samla ihop och skicka iväg fler kvinnor och barn än de från början tänkt sig, men de fick inte tag i tillräckligt många för att kompensera bortfallet av män. Än en gång hade den kommunistiska planekonomin misslyckats...

Andelen människor som deporterades varierade i olika delar av landet, men i snitt sändes 7,6 procent av befolkningen iväg. Enligt den estniska forskaren Aigi Rahi, som specialstuderat deportationerna från området kring universitetsstaden Tartu, riktades deportationen "direkt mot barn, kvinnor och äldre. Andelen män i arbetsför ålder var bara 12 procent" (9).

Av 1949 års deporterade dog uppskattningsvis var tionde i Sibirien. Eftersom förhållandevis många av dem var äldre, skulle en del av dem ha dött också om de fått stanna i Estland. Men det är förstås ingen ursäkt för att de inte fick sluta sina dagar som fria män i sitt eget hemland. De som överlevde och så småningom fick återvända till hemlandet fick inte bosätta sig på den forna hemorten, inte heller i de största städerna och de hade svårt att få arbete. Rahi kommenterar:

"De skador som 1949 års marsdeportation vållade kan inte uppskattas enbart i siffror och procentandelar. Det handlar om tusentals förlorade år av skapande arbete, krossade familjer, ofödda barn, stängda utbildningsvägar. De

som sändes till Sibirien som barn kunde inte tala ryska och de mötte stora svårigheter i de ryskspråkiga skolorna. Yngre barn lärde sig ryska mycket bra och tvingades efter återkomsten till Estland att fortsätta i ryskspråkiga skolor. Deportationen innebar slutet för privat jordbruk och tvångskollektivisering. Som en följd av förföljelsen började fruktan, hat och angiveri att sprida sig bland befolkningen... Efter 1949 års massdeportation och tvångskollektivisering av jordbruket ökade känslan av hopplöshet och likgiltighet bland landsbygdsbefolkningen. Det återspeglades i fallande födelsetal, flykt från landsbygden och ett växande antal självmord. Dessutom skapade massdeportationen gynnsamma förutsättningar för invandring och en kraftig förändring av befolkningens sammansättning”.

År 1950 deporterades ytterligare 1 415 est- och lettlandare från de delar av det självständiga Estlands och Lettlands territorium som avskilts år 1945 och införlivats med Ryssland.

Året efter skickas några hundra medlemmar av förbjudna religiösa samfund och sekter i Estland till sibiriska läger.

Våren 1950 antog de baltiska kommunistpartierna., på order från Moskva, resolutioner som lades till grund för att arrestera intellektuella grupper som lärare, författare, konstnärer, musiker, advokater och läkare. Också inhemska kommunistledare anklagades för att vara “borgerliga nationalister”, bland dem partiets förste sekreterare, regeringschefen och ordföranden för Estlands Högsta Sovjets presidium och andra ledande “junikommunister”, alltså estniska kommunister som kommit till Estland från Ryssland efter ockupationen i juni 1940. I slutet av samma årtionde utrensades ordföranden för Lettlands Högsta Sovjets presidium, regeringschefen, flera ministrar, partisekreterare, chefredaktörer och andra ledande partimän, sedan en grupp lettiska “nationalkommunister med vice regeringschefen Eduards Berklaivs i spetsen hade lyckats skaffa sig flertal i det lettländska kommunistpartiets viktigaste organ, politbyrån. Eftersom sovjetledaren Nikita Chrusjtjov i sitt “hemliga tal” till 1956 års sovjetiska partikongress hade talat om alla folks rätt att välja sin egen väg till socialismen, trodde de att denna rätt också gällde letterna. De hade fel. Vid samma tid avsattes undervisningsministern, universitetsrektorn i huvudstaden och flera professorer i Litauen – alla anklagade för att vara “borgerliga nationalister”.

Sammanlagt deporterades under Stalins tid omkring 139 700 människor från

Lettland. Under hela den kommunistiska tiden arresterades 51 973 lettlandare, varav 1 986 enligt officiella uppgifter arkebuserades. Det sammanlagda antalet kända offer för kommunisternas folk mord i Lettland – arresterade, avrättade och deporterade – uppgick alltså till 191 673 människor. Det motsvarar ungefär 15 procent av landets befolkning enligt 1959 års folkräkning. I verkligheten torde antalet ha varit ännu större, eftersom långtifrån alla arresteringar, avrättningar och deporteringar antecknades och bevarades i olika arkiv. Många lettlandare dödades dessutom i Ryssland, men ingen vet hur många: av de lettlandare som bodde i Sovjetunionen före andra världskriget drabbades omkring 70 000 av 1937-39 års terrorvåg och 25 000 av dem dödades (10).

I Litauen uppgick det sammanlagda antalet kända offer för kommunismen enligt samma beräkningssätt till ca 360 000 människor; ca 130 000 deporterade (varav 28 000 dog i Sibirien), ca 200 000 arresterade (varav 149 741 senare överfördes till kommunistiska koncentrationsläger), 25 000 dödade motståndsmän och 2 747 dödade fångar i litauiska fängelser.

I Estland kan kommunismens offer sammanfattas enligt följande: ca 30 000 deporterade, ca 80 000 arresterade, ca 2 000 avrättade och lika många civila offer för kommunistisk terrorbombning, ca 10 000 stupade soldater på rysk sida (och ca 8 000 på tysk sida). Befolkningsförlusterna i Estland var dock ett par, tre gånger större. Till ovannämnda tal kan då läggas ca 70 000 flyktingar, ca 20 000 balttyskar som flyttade "hem" till Tyskland före och under kriget, ca 80 000 människor som evakuerades eller mobiliserades och sändes till Ryssland, ca 70 000 invånare i områden som med tvång avskildes från Estland och införlivades med Ryssland osv. Om man också räknar med anhöriga till alla arresterade, avrättade, deporterade och annars förföljda kan man säga att hälften av befolkningen drabbades av de kommunistiska förföljelserna (11).

Samtidigt som många ester, letter och litauer sändes från sina hemländer, sändes många ryssar och en del vitryssar, ukrainare och andra till Baltikum – förmodligen också en del av dessa mot sin vilja. Följden av dessa kommunistiska folkomflyttningar blev att balternas andel av befolkningen i sina hemländer stadigt sjönk.

Esterna utgjorde enligt 1938 års uppgifter drygt 93 procent av befolkningen i Estland. Ett halvsekel senare hade deras andel sjunkit under 60 procent. Inget annat land i Europa hade råkat ut för så stora befolkningsförluster under och efter kriget

som Estland (och Lettland). Ännu vid början av nittioalet hade esterna inte uppnått samma antal som före kriget, ockupationerna och deportationerna.

“Det övriga Europa känner inga så dramatiska befolkningsförändringar och kan därför ha svårt att fatta vad esterna utsatts för” konstaterade Lennart Meri, då välkänd författare och filmare samt sedermera utrikesminister och president, när jag intervjuade honom i början av nittioalet.”Det finns inget att jämföra med. Men man kan försöka föreställa sig Moskva med 15 miljoner invånare, där halva befolkningen bestod av kineser och där t ex trafikpoliserna med ’storebrors’ rätt bara talade kinesiska. Och där man på restaurangerna ersatt de gamla besticken med rispinnar” (12).

Läget var inte bättre i Lettland, sett ur det lettiska folkets synvinkel. Letterna var i början av nittioalet nästan 100 000 färre än de varit före andra världskriget. Andelen letter i Lettland sjönk under samma tid från 82 till 52 procent. I huvudstaden Riga var inte mer än var tredje invånare lett, i den näst största staden Daugavpils bara var åttonde osv.

Översatt till svenska förhållanden skulle de baltiska befolkningsförlusterna under andra världskriget ha motsvarat att mer än en miljon svenskar arresterats eller deporterats. De estniska erfarenheterna skulle vidare ha inneburit att halva befolkningen i exempelvis Stockholm bestod av ryssar – medan de lettiska erfarenheterna skulle innebära att mer än 2/3 av den svenska huvudstaden befolkades av rysktalande. Gatskyltarna skulle ha varit tvåspråkiga, med de flesta taxichaufförer, postkassörskor, affärsbiträden och andra skulle bara ha talat ryska. Vid alla sammanträden hos myndigheter, föreningar och organisationer och på arbetsplatser skulle det ha räckt med en enda enbart rysktalande för att också alla svenskar måste försöka rådbråka ryska språket. Om de då tog till det reaktionära argumentet att man borde få tala svenska i Sverige skulle de stämplats som “borgerliga nationalist” och “antikommunist” och hade tvingats att förklara sig för den kommunistiske partiorganisationen på sin arbetsplats och kanske för säkerhetspolisen.

Den som i berusat – eller rent av nyktert tillstånd – sjöng den gamla, förbjudna nationalsången “Du gamla, du fria” eller gömde den gamla blå-gula flaggan på vinden skulle, om han eller hon blev upptäckt, ha kunnat dömas till ett års straffarbete eller spärras in på mentalsjukhus. De som drömt om att resa utomlands eller att få köpa en egen bil om tio år hade kunnat glömma det, om de hade en anmärkning i

sin arbetsbok. Eller ännu värre, om de hade någon släkting som flydde över Öresund vid den kommunistiska "befrielsen" eller som dömts till det "svenska straffet", alltså 25 års straffarbete i de lappländska järnmalmsgruvorna följt av 5 års förvisning till Norrlands inland.

Estland tvingades under den kommunistiska tiden ta emot drygt 7 miljoner invandrare, framför allt ryssar, som i de flesta fall aldrig rotade sig eller brydde sig om att lära sig landets språk. I Sverige skulle de ha motsvarat att ungefär 35 miljoner invandrare kommit och gått och att ungefär 5 miljoner av dem stannat samt fått en rad språkliga och andra förmåner.

Invandring till ett fritt samhälle, där den inhemska befolkningen inte utsatts för folk mord och inte känner sin framtid hotad, är en sak. En annan sak är massinvandring utan att landets egna myndigheter kan påverka den och där den inhemska befolkningen sätts i stryk klass medan invandrare ges förtur i arbets- och bostadskön med mera.

Med facit i hand är det närmast ofattbart att ester, letter och litauer – efter årtionden av förryskning och förtryck – lyckades frigöra sig utan att kröka ett enda hår på en enda rysk invandrades huvud. Kanske insåg de att även de flesta ryssar var kommunismens offer snarare än dess aktiva eller passiva hantlangare och medlöpare.

4. BOKBÅL OCH KULTURMORD

Där kommunister kommit till makten på egen hand, har de vanligen fullföljt folk-morden med kulturmord. Så också i Baltikum.

På årsdagen av den nazi-kommunistiska pakten meddelade den kommunistiska partitidningen "Rahva Hääl" (Folkets röst) i Estland att regeringen beslutat att "från försäljning och annan spridning undandra all antisovjetisk förtals- och uppvi-glingslitteratur, litteratur som rättfärdigar och förordar de storborgerliga utsugarnas ideologi och utslugning, chauvinistisk litteratur som underblåser fiendskap och hat mellan folken samt all slags religiös litteratur som strävar efter att uppnå politiska mål genom att vädja till människors religiösa känslor. Detta beslut omfattar såväl tidningar och tidskrifter som skön- och facklitteratur".

Redan månaden innan hade de kommunistiska säkerhetsorganen beslutat att beslag-ta och förstöra "förströrelselitteratur" som de av någon anledning ogillade – alltifrån Edgar Rice Burroughs berättelser om Tarzan till Alexander Dumas' "Greven av Monte Christo". Vad kommunisterna kan ha haft emot Tarzan mer än att han var en individuell hjälte och förmodligen varken socialist eller kommunist, är svårt att förstå, i fallet Dumas räckte det kanske med att hjälten var greve...

Sedan en särskild Litteraturförvaltning skapats samma höst publicerades inte längre listor över förbjuden litteratur. Bibliotek och boklådor tömdes i tysthet på "olämplig litteratur". Böcker som kommunisterna ogillade revs eller skars sönder med stora knivar eller sattes på huggkubbar och höggs i småbitar med hjälp av yxor. Enbart i förlagens centrallager, dåtidens estniska motsvarighet till svenska Seelig, sysslade 23 anställda i drygt två veckor med att förstöra böcker på detta något primitiva sätt.

Under den nazistiska ockupationen förstördes ytterligare omkring 400 titlar, de flesta utgivna under den föregående kommunistiska ockupationen.

När sovjettrupperna återvände hösten 1944, återupptogs en mer omfattande jakt på olämplig litteratur. Under åren närmast efter kriget drogs ungefär 150 000 titlar in enbart i Tallinns huvudbibliotek. Ingen utomstående visste då – och inget vet heller idag – efter vilka måttstockar kommunisterna egentligen mätte hur “folkfientliga” olika böcker var. Ofta avgjordes böckers öden av slumpfaktorer som humöret för stunden eller de privata preferenserna hos de kommunistiska “litteraturpoliser” som skulle ta ställning till olika böcker.

Först 1950 ersattes godtycket genom att kommunisterna utgav “Lista nr 1 över föråldrade utgåvor som inte får förekomma i bibliotek eller boklådor”. Som föråldrade betecknades alla “tidningar och tidskrifter som utgivits i Estland under den borgerliga tiden och den tyska ockupationen” samt alla läroböcker som utgivits under samma tid. Vidare 3 000 särskilt namngivna romaner, diktsamlingar och fackböcker. Två år senare utgavs en andra lista med ytterligare omkring 2 000 förbjudna böcker.

Bland de förbjudna och förstörda titlarna kan nämnas storverk som “Estlands encyklopedi” och biografiska lexika, “Estlands konsthistoria” och “Allmänna konsthistorien” samt bokserier som “Nobelpristagarna”, “Romanen i Norden”, “Det skrivna ordets stormästare”, Dostojevskijs verk, “Dagens roman”, förlaget Loodus’ enkronasromaner och “Levande vetenskap”. Vidare hundratals barn- och ungdomsböcker som hörde till världslitteraturens eller den estniska litteraturens klassiker.

En samtida estnisk författare och kulturjournalist, Aivo Lõhmus i Tartu, talade stillsamt men var skarp i sak när han i början av nittioalet värderade kommunisternas kulturmord: “Att en så stor del av ett folks kulturvärden förintats kan omöjligens skyllas på tidsandans eller enskilda människors misstag. Man handlade systematiskt, när hela vår tidigare kultur och historia bekämpades som dödsfiender. På samma sätt som likvideringen av tiotusentals människor måste också allt detta räknas till brotten, som aldrig kan glömmas eller förlåtas (13).”

Sammanlagt förintades i Estland ungefär 10 000 boktitlar och 5 000 tidskriftsångingar som utgivits före eller under andra världskriget. I praktiken blev nästan alla böcker som utgivits under självständighetstiden omöjliga att få tag i under den

kommunistiska tiden – utom för partipolitiskt pålitliga forskare som i undantagsfall beviljades tillgång till de dödskallemärkta specialarkiven för förbjuden litteratur.

Tanken bakom detta kommunistiska kulturmord var att folk som fråntagits sin historia också lättare kan berövas sin framtid. Utvecklingen var likartad i Lettland och Litauen:

“Förstörelsen av den lettiska kulturskatten har bedrivits systematiskt. Partifunktionärernas metoder kan utan vidare jämföras med nazisternas. Lettiska böcker som utgivits under självständighetstiden forslades till papperskvarnar eller brändes. Då funktionärerna i regel inte förstod något annat språk än ryska, brändes även utländska, främst tyska böcker. En av de största ’operationerna’ blev förintelsen av Aglonas klosterbibliotek på 50 000 volymer innehållande antika folianter och en oersättlig dokumentsamling. Böckerna slängdes i ett bokbål som gav ett milsvitt återsken. Förintelsen av icke bekväma eller förbjudna böcker och dokument fortsatte under sjuttio- och till och med under åttiotalet. Många böcker hamnade dessutom i de så kallade “specialfonder” där endast utvalda hade tillgång. Allt gick ut på att i bästa Orwellstil förinta folkets historiska medvetande” (14).

Samtidigt som kommunisterna brände och skar sönder gamla mästerverk skapades nästan inget nytt av värde så länge Stalin levde. Året före Stalins död, 1952, begränsade sig nyutgivningen av estnisk litteratur till två diktsamlingar med politisk propaganda och en USA-kritisk teaterpjäs.

Om Stalin levtt längre hade hela den estniska, lettiska och litauiska litteraturen – och många andra icke-ryska litteraturer kunnat gå under. I stället kom sextio- och sjuttitalen att medföra en kulturell återfödelse, där författare och andra kulturutövare satte en ära i att lura de kommunistiska censorerna och kommunicera med folket över censorernas huvuden. Och under den “sjungande revolutionen” gick kulturutövare i spetsen för uppgörelsen med kommunismens brott mot människor och idéer.

5. TRO OCH FÖRFÖLJELSE

Under den första kommunistiska ockupationen förbjöds religionsundervisning i skolorna. De teologiska fakulteterna vid universiteten stängdes. Alla som lät döpa eller konfirmera sina barn betraktades som "folkiändar". Julhelgen och andra kristna helger blev arbetsdagar och det blev strängt förbjudet att exempelvis ha julgran hemma

Prästerna blev en av de grupper som drabbades hårdast av den kommunistiska terrorn. I Estland fanns två protestantiska, en katolsk och en ortodox biskop bland de deporterade. Den lilla katolska kyrkan upphörde att fungera och biskopen Eduard Profitlich försvann spårlöst i Sibirien. Inför den andra kommunistiska ockupationen flydde en stor del av den lutherska kyrkoledningen och drygt 70 präster till Sverige. Bara hälften av församlingarna hade sin kyrkoherde kvar efter kriget. De tvingades att betala tre gånger så hög hyra och högre elavgifter än andra medborgare samt högre inkomstskatt eftersom deras inkomster ansågs "arbetsfria".

I Lettland fanns knappt 100 av de 250 lutherska prästerna kvar efter kriget. Ärkebiskopen Teodors Grünbergs hade deporterats redan av nazisterna – liksom den ortodoxe metropoliten och tre katolska biskopar – och många präster hade flytt västerut. Av de präster som blev kvar när kommunisterna kom tillbaka mördades fem och ytterligare 35 deporterades.

Munk- och nunneordnar upplöstes; munkar, nunnor och många lekmän arresterades, sköts på fläcken eller sändes till Sibirien.

I Litauen befann sig 1946 tre av fem biskopar i sovjetiska arbetsläger. Ytterligare en avrättades och ärkebiskopen arresterades sedan han i sin katedral förklarat att han

aldrig skrivit under det sovjetvänliga uttalande som den kommunistiska partitidningen Pravda ("Sanning") falskeligen publicerat i hans namn; ärkebiskopen dömdes till det sedvanliga "baltiska straffet", 25 års frihetsstraff följt av 5 års förvisning från hemlandet, men dog redan efter några år i kommunistisk fångenskap.

Omkring 400 av de drygt 1 100 kyrkorna i Litauen förvandlades med åren till annat än helgedomar; i huvudstaden förvandlades Johannesdomen till möbellager, Kasimirdomen till ateistmuseum, Bernardinerdomen och Katarinakyrkan till lagerlokaler för konst resp. frukt och grönsaker, Jakobskyrkan till lagerlokal för operaletten, S:t Mikaelsskyrkan till verkstad osv.

I Litauen stängdes alla de drygt sjuttio katolska klostren samt tre av fyra prästseminarier. Intagningen till det fjärde skars ned kraftigt och kontrollerades av säkerhetspolisen, som även höll uppsikt över seminarielärare, präster och andra församlingsarbetare. Motsvarande nedskärningar och kontroller infördes i Lettland och Estland.

Efter Stalins död i mars 1953 mildrades det kommunistiska religionsförtrycket tillfälligt. De troende fick trycka enstaka böneböcker och religiösa kalendrar samt konfirmera ungdomar. Men under Chrusjtjovs sista år vid makten, 1959-64, drabbades balterna av en ny våg av kommunistiska kyrkostängningar, ateistisk propaganda och övergrepp mot troende. Medan det kommunistiska förtrycket mot troende och samfund i Baltikum (och övriga Sovjet) skärptes, uppmuntrades en dialog mellan mer eller mindre godtrogna kristna och marxister utomlands.

Från slutet av femtiotalet infördes ateistiska sommarkärlar och andra alternativ till kyrkliga ceremonier. Troende ungdomar kunde ges sämre betyg i ordning och uppförande om de avslöjades med att gå i kyrka eller frikyrka på sin fritid samt hindras från att studera vidare vid universitet och högskolor. Den som ville avlägga akademisk examen måste klara provet i marxism-leninism, som bland annat brukade innehålla en fråga om "hur man kan veta att Gud inte finns". Den sortens påtryckningar medförde stora framgångar för den kommunistiska religionspolitiken, även om de knappast ledde till någon respekt eller sympati för kommunismen eller dess utövare bland baltiska kristna.

Särskilt i Litauen fortsatte kommunisterna att döma frispråkiga präster till hårda fängelsestraff, inte minst för att de fruktade att den "religiösa smittan" skulle sprida sig från Polen till det likaså starkt katolska Litauen samt därifrån kanske till övriga

Baltikum och resten av Sovjetunionen. Några stridbara litauiska präster mördades eller dödades under mystiska omständigheter liksom fader Jerzy Popieluszko i Polen. Förföljelsen mot frispråkiga präster samt det kommunistiska religionsförtrycket ledde till en rad folkliga protester; drygt 17 000 litauiska katoliker klagade i ett brev över att katoliker avskedats från sina arbeten på grund av sin tro och inte kunde skaffa sig andra arbeten, drygt 14 000 skolungdomar klagade i ett annat brev över den ateistiska tvångsundervisningen i skolorna osv.

Enligt den sovjetiska grundlagen skildes kyrkan från staten redan under Lenins tid. I praktiken skaffade sig kommunisterna starkare kontroll över samfundens inre angelägenheter än i något land med statskyrka.

Kommunistiska religionslagar infördes också i Baltikum. Alla församlingar måste godkännas och registreras av de världsliga myndigheter, i praktiken av kommunistpartiet. Inte ens medlemmarna i dessa godkända församlingar fick göra mer än att samlas inom kyrkans fyra väggar för att där bedja, sjunga, läsa Bibeln eller lyssna på predikan. Den kommunistiska religionspolitikens art belyses även av den pastorsstadga som kommunisterna från början av sextioalet försökte driva igenom för frikyrkor i Baltikum (och resten av Sovjetunionen). I denna stadga förklarades bl. a att "församlingsledaren måste säkert veta och komma ihåg att gudstjänstens uppgift i våra dagar inte är att locka nya medlemmar till församlingarna" (§1). "Till församlingsledarens förpliktelser hör att hålla tillbaka osunda missionsföreteelser" (§2)."Församlingsledaren...får inte tillåta avvikelser i gudstjänsten och han får heller inte bli hänförd av sin predikan" (§4). "Jagandet efter mängder i våra församlingar måste definitivt vara slut. Dop av ungdomar i åldern 18-30 år måste begränsas till ett absolut minimum" (§11) (15)

I Estland fick kyrkan under den kommunistiska tiden inte trycka en enda Bibel eller någon annan bok med andligt innehåll. I Lettland tilläts de kristna att trycka psalmboken och Nya Testamentet i var sin liten upplaga 1954 resp. 1960. Inte heller i Litauen fick religiös litteratur utges, men där förblev den katolska kyrkan så stark och självständig gentemot kommunisterna att en rad tidskrifter med nationellt och religiöst innehåll fortsatte att spridas underjordiskt.

Först sedan kommunisterna insett att Kyrkan inte kan krossas bara genom att skändas, började förföljelserna att minska. Under frigörelsen från kommunismen från slutet av åttioalet blev religionsfrihet en självklar del av de allmänna frihetssträvandena. En rad präster ställde upp i kampen för ett fritt och självständigt Baltikum.

6. EKONOMIN – KOLOSS PÅ LERFÖTTER

Sovjetunionen var en supermakt tack vare sin militära styrka, men denna kunde nås och upprätthållas endast genom stora uppoffringar inom andra områden än det "militär-industriella komplexet". Alla samhällen lyder ju under samma samhällsekonomiska lagar – ju mer man satsar inom vissa områden, desto mindre blir det i varje givet ögonblick över att satsa på annat.

Sedan kulakerna utrotats som klass, hade jordbruket blivit ett sorgelöst i hela Sovjetunionen. Så blev det också i Baltikum sedan de flesta självägande bönder sänts till sibiriska läger efter andra världskriget. Myndigheterna införde omfattande leveranstvång till staten och skärpte skatterna på jordbruksinkomster för att tvinga de återstående bönderna att producera mer.

Sedan kollektivjordbruken, kolchoserna, införts också i Baltikum fick varje kollektivbonde rätt att behålla en egen täppa på 0,6 hektar. Anställda vid statsjordbruken, sovchoserna, fick själva odla högst 0,4 hektar. Både kolchos- och sovchosanställda fick använda ängs- och betesmark för sina husdjur – högst en mjölkko, en kalv, två grisar, fem får och ett obegränsat antal höns.

Allt färre jordbruksarbetare använde sig med åren av rätten att hålla egna husdjur. Men de privata täpporna fortsatte att ge ett viktigt bidrag till livsmedelsförsörjningen i Baltikum (liksom i hela Sovjet). De svarade för ungefär 3 procent av den odlade ytan, men för hela 60 procent av all potatis, 40 procent av all frukt och grönsaker samt 30 procent av mjölk och kött. Utan de privata täpporna skulle livsmedelsförsörjningen ha fungerat ännu sämre.

Ett annat problemområde var bostäderna. Den svenske ekonomen Assar Lindbeck

har ibland påstått att det finns två sätt att förstöra en stad. Det ena är bombning, det andra hyresreglering. Estlands huvudstad Tallinn tvingades under den kommunistiska tiden prova på båda och resultatet blev därefter.

Den sovjetiska terrorbombningen av Tallinn den 9 mars 1944 kostade 463 stadsbor livet, medan 659 skadades. Omkring 8 000 byggnader förstördes, däribland 40 procent av bostadsytan, varigenom 20 000 invånare blev hemlösa. Dagarna innan hade det gamla svenska rikets kanske finaste barockstad, Narva, jämnats med marken av sovjetiskt bombflyg.

Efter kriget hölls hyrorna fasta under hela sovjettiden – i Sovjetunionen hade hyrorna inte höjts sedan tjugotalet. Detta - i förening med att de kommunistiska planekonomerna inte prioriterade bostadsbyggande – ledde till en bostadsbrist och en trångboddhet som bara de äldsta och fattigaste i grannländer som Sverige kan föreställa sig. Medan varje tallinnbo före andra världskriget hade haft i snitt drygt 17 kvadratmeter till sitt förfogande, hade hon efter årtionden av kommunistiskt styre bara 8 kvadratmeter per person kvar. Det var delvis en följd av den ryska massinvandringen, delvis av förslitningen av det gamla bostadsbeståndet och det otillräckliga nybyggandet.

Bara den som hade mindre än fyra kvadratmeter ren bostadsyta per person hamnade i bostadsköns gynnade avdelning. En tvåbarnsfamilj med 24 kvadratmeters ren bostadsyta hade i praktiken inte en chans att få en ny och större bostad, om de inte hade kontakter och kunde muta sig fram i kön. Invandrare kunde däremot ges förtur i bostadskön, vilket inte gjorde dem mer älskade av den inhemska befolkningen. Alldeles mot slutet av den kommunistiska tiden höjdes normen till sex kvadratmeter per person, men det påverkade inte bostadssituationen nämnvärt. Många familjer tvingades fortfarande dela kök och badrum med främmande människor.

Eftersom den kommunistiska planekonomin fungerade så illa att flaskhalsar ständigt uppstod inom olika delar av näringslivet, tog de flesta företagsledare och enskilda individer det säkra före det osäkra. Företagsledare försäkrade sig om mer arbetskraft, kapital, råvaror och halvfabrikat än nödvändigt. Och enskilda människor hamstrade bristvaror så fort de fanns att få tag i, vilket ytterligare varubristen och köandet.

Korruptionen blev i detta läge det smörjmedel, som fick den kommunistiska planekonomins hjul att gnisla mindre. Ohederlighet, själviskhet och lögnaktighet

blev självklara inslag i vardagslivet, fast makthavarna officiellt predikade hederlighet, osjälviskhet och ärlighet. Symbolen för denna dubbelmoral blev den kommunistiske partisekreteraren som på Första maj talade vackert om jämlikhet och solidaritet, men som dagen efter sände ut någon av sina underlydande till en av partibutikerna där högt uppsatta partimedlemmar till billiga priser kunde handla sådana varor som vanliga medborgare sällan eller aldrig kunde skaffa sig.

En följd av den kommunistiska planbyråkraternas likgiltighet för konsumenternas önskemål och den inhemska konsumtionsvaruindustrins kvalitativa och kvantitativa eftersläpning var den överdrivna uppskattningen av allt utländskt. Det märkte jag redan under mitt första besök i det kommunistiska Estland, i början av sjuttioalet.

Den första dagen upptäckte jag en kö som ringlade sig flera kvarter lång. Det väckte min journalistiska nyfikenhet och så följde jag kön till dess början (eller slut) och fann en skoaffär.

“De har fått in tjeckoslovakiska stövlar idag” förklarade en flicka i kön. “De är mycket bättre än våra, även om de inte precis håller samma klass som hos er i väst”. Flickan tillade att en expedient i affären ringt så fort hon fått reda på leveransen av tjeckoslovakiska stövlar. Sedan hade flickan ringt sina vänner och bekanta osv. tills denna långa kö uppstått på kort tid – mitt under arbetsdagen.

Sådana köer blev lätt till härdar för antisovjetiska, antisocialistiska och antikommunistiska anekdoter. De flesta handlade naturligt nog om den kommunistiska planekonomins sätt att fungera (eller snarare att inte fungera). De första jag hörde utanför skoaffären minns jag fortfarande.

“Var är det bäst att hamna efter döden, i det socialistiska eller kapitalistiska helvetet? – I det socialistiska förstås. Där kan man alltid hoppas att det saknas kol eller tjära under grytorna”.

“Vad är det för skillnad mellan kapitalism och socialism? – Kapitalismen gör sociala misstag, men socialismen gör kapitala”.

En tredje standardhistoria handlar om skillnaden mellan socialistiska sagor och kapitalistiska. De kapitalistiska börjar med orden: “Det fanns en gång...” och de socialistiska med: “Det kommer en gång att finnas...”

Jag minns också hur jag försökte predika ett slags "förnöjsamhetens evangelium" för mina estniska landsmän under mitt första besök. I dåtidens Sverige handlade samhällsdebatten mycket om det materiella välfärdssamhällets brister och överdrifter. Så jag försökte förklara för mina "fattiga kusiner från landet" att de borde vara smått stolta över sin fattigdom.

Men de flesta jag talade med tyckte nog att jag var obegriplig eller olidlig, när jag försökte förklara för dem hur bra det var att inte ha femton sorters tandkräm i affärerna som hos oss. "Ja, men det är väl bättre än att det inte finns en enda tandkrämsort, när du vill ha en tub" invände en bekant irriterat.

Visst brukade det finnas tandkräm i kommunisttidens affärer, men alltid saknades någon eller några basvaror. Det kan låta som småsaker för bortskämda välfärdssvenskar som vant sig vid att kunna köpa allt de har råd till – även om allt fler fått råd med allt mindre under massarbetslöshetens år. Men i kommunismens Baltikum bidrog bristen på varor, deras ofta bristande kvalitet och det ständiga köandet till att göra livet tungt.

Den svenske författaren Per Olov Enquist, som under resor på sextio- och sjuttio-talen märkt ett gryende välstånd i den lettiska huvudstaden Riga, chockades när han kom tillbaka under åttiotalet. I en artikelserie i Expressen i april 1983 konstaterade han:

"Riga, där jag oftast var, var en stad som var fin och levande och värd att älska. Och lite vackrare varje gång. Förändringen denna vårvinter 1983 kommer som en chock för mig. Nergången är nämligen så tydlig. Inte bara längden på alla köerna, eller bristen på varor och bristen på mat, att det plötsligt är så tomt på diskarna, eller hur Riga plötsligt kan verka så nedslitet, eller så lite som hänt i stadsförnyelsen, i stadskärnan och utanför. Nej, det är framför allt de rent konkreta, vardagliga konsumtionsverkligheterna för vanliga människor. Allting har plötsligt blivit mycket dyrt".

I slutet av åttiotalet var en mängd vardagsvaror ransonerade. Man hade rätt till 150 gram bröd om dagen (lika lite som i Stalins läger), 200 gram smör i månaden, 400 gram makaroner och 600 gram kaffe i kvartalet. Kaffet räckte till ungefär en kopp kaffe i veckan.

Kommunister i öst och väst kunde fortfarande höras försvara systemet med att det i alla fall garanterade arbete åt alla samt stabila priser. Men inte ens det stämde längre.

I varje samhällsekonomi kan inflation sägas uppstå, när efterfrågan blir större än utbudet av varor och tjänster. Den kan yttra sig i stigande priser (och därigenom fallande penningvärde), köer eller ransonering. De kommunistiska samhällena visade inflationens alla klassiska yttringar och en ny därtill – kvalitetsminskning i stället för prishöjning.

De nominella priserna hölls visserligen ofta oförändrade. Priset på korv ändrades t ex inte från början av sextioalet till slutet av åttioalet i Baltikum. Men andelen kött och andra nyttigheter i en given korvsort minskade till knappt hälften av den ursprungliga, resten var mjöl och vatten som såldes till korvpris. På den lilla fria marknaden, där kollektivjordbrukare fick sälja sådant som de själva odlat eller framställt, kunde man fortfarande köpa gammaldags korv, men dess pris hade stigit till fyra gånger det officiella priset.

Kommunisternas minst dåliga resultat inom näringslivet var kanske att de gav sysselsättning åt alla, om än inte meningsfullt arbete som bidrog till att skapa välbstånd för många. Många turister under den kommunistiska tiden förundrades exempelvis över den trefaldiga "betjäningen" i butikerna. Först fick man köa för att peka ut de varor man ville ha, sedan för att betala de varor man pekade ut och till sist för att hämta ut de varor man pekade ut och betalat för. Den som skulle handla mat kunde få köa på detta sätt först i mjölkbutiken, sedan i brödbutiken och till slut i köttbutiken (de gånger då det fanns kött att köa efter). Visst gav det sysselsättning, men det ökade inte produktivitet eller effektivitet och bidrog därmed till att balterna halkade ännu längre efter grannfolken i fråga om materiell levnadsstandard.

Man behövde inte vara ekonom av facket för att kunna se hur mycket Baltikum under efterkrigstiden hamnade efter Norden. Tydligast blev skillnaden mellan Finland och Estland, som före kriget varit jämförbara på de flesta sätt, men efter kriget blev den finländska levnadsstandarden otroligt mycket högre än den estländska. Antingen hade Estland påtvingats ett ovanligt ineffektivt ekonomiskt system eller utsatts för utslagning. Den ena förklaringen utesluter inte den andra. Helt klart var i alla fall att den kommunistiska planekonomin bidrog till att de baltiska folken hamnade ekonomiskt på efterkälken jämfört med grannfolken. Det försprånget kommer att ta många år än att ta igen, även om tillväxttakten under senare år varit högre i Estland, Lettland och Litauen än i övriga Norden.

7. MILJÖFÖRSTÖRING

Baltikums kanske största miljöproblem under den kommunistiska tiden var slöseriet med råvaror. Den sovjetiska kommunismen använde i stort sett dubbelt så mycket energi och råvaror som den amerikanska kapitalismen för att framställa samma mängd varor och tjänster. Frågan var hur länge världen hade råd med en så slösaktig samhällsekonomi som den sovjetiska planekonomin – och om ens Sovjet hade råd med sådant slöseri.

För oss som lever längs Östersjön borde det varit särskilt intressant hur den kommunistiska planekonomin påverkade miljön i våra grannrepubliker. Pseudonymen Komarov påminde i en 1981 utgiven bok om hur svenska forskare uppmätt höga halter av PCB utanför den baltiska kusten, men då från sovjetisk sida fått svaret att mätningarna måste vara felaktiga. Det tillverkades inga miljöfarliga plaster i det kommunistiska Baltikum. Men så småningom visade det sig att PCB visst tillverkats och spritts i stora mängder - men av företag tillhöriga det militär-industriella komplexet. De var inte skyldiga att visa några miljöhänsyn och inte ens att informera andra om sin miljöfarliga verksamhet.

Den kommunistiska slutenheten och hemlighetsmakeriet bidrog tveklöst till miljöförstöringen. Baltiska miljövänner hade inte heller samma möjligheter som sina vänner i väst att bilda oberoende påtryckningsgrupper mot myndigheter och företag. Ett miljöparti av västligt slag eller en Folkkampanj mot kärnkraft skulle av kommunisterna på andra sidan Östersjön ha betraktats som en "antisovjetisk organisation" och behandlats därefter; organisationen skulle snabbt ha blivit upplöst och ledarna fängslats av säkerhetspolisen.

Rovdriften på naturtillgångar och annan miljöförstöring vållade under den kommunistiska tiden en rad protester från bland andra baltiska naturvetare. Arton framstående forskare i Estland sammanställde år 1977 ett detaljerat dokument om miljöförstörelsen och miljöhoten i sitt land. Enligt dem skulle utbyggnaden av ännu fler stenbrott, gruvor och värmekraftverk "oundvikligen förorsaka dramatiska förändringar i den ekologiska balansen, inte bara i norra Estland utan i hela Östersjön". Forskarna varnade vidare:

"Som en följd av omfattande gruvdrift på oljeskiffer i stor skala har en betydande del av nordöstra Estland förvandlats till ett månlandskap. Våldiga högar av aska och öde klippor höjer sig över ett grått och nästan dött landskap. Fruktbar jord och vegetation har förstörts över stora områden, luften har förorenats av damm, rök, svavelföreningar, nitrogen, fenoler och andra giftiga substanser. Floder som Purtse och Pühajõgi, som en gång myllrade av forell och lax, är numera helt utan liv och förgiftar dessutom havsvattnet flera kilometer från sina mynningar. Grundvattnet är starkt förgiftat. Sådant är naturlandskapet i oljeskifferområdet i nordöstra Estland (16)."

Brevskrivarna oroades också av planerna på jättelika fosforitgruvor i nordöstra Estland. Där, i trakten av den plats där den första kommunistiska massgraven uppräktades under första världskriget, finns en stor fyndighet av fosforit, en råvara som sovjetmakten använde för att framställa fosfatgödningsmedel. Enligt brevskrivarna skulle fosforitutvinning där medföra ett "i stor skala förhärjat landskap" och ytterligare utsläpp av giftiga ämnen, däribland en del radioaktiva, i Östersjön.

Fosforitplanerna sågs som en nationell ödesfråga av många estländare. För det första därför att storskalig gruvdrift av detta slag skulle sänka grundvattennivån kraftigt och avfallet skulle bidra till att ännu fler floder och sjöar växte igen så att växt- och djurlivet i dem hotades eller upphörde. För det andra därför att en del av slaggämnen vid fosforitutvinning antänds spontant vid kontakt med syret i luften, blir vattenlösliga samt förgiftar vatten och mark med radioaktivitet. För det tredje därför att utvinningen planerades att ske inom den höjdsträckning där de flesta estländska floder rinner upp. Fosforitutvinningen riskerade därför att göra vattnet i samtliga floder i norra och västra Estland odrickbart för människor och djur, förlama jordbruket samt förorena angränsande delar av Östersjön. Motståndet mot dessa kommunistiska och koloniala planer blev därför en viktig del under det sena åttio-talet och det tidiga nittio-talets fredliga frigörelse, den sk sjungande revolutionen, i Estland (17).

Estländarnas oro var lätt att förstå eftersom den kommunistiska planekonomin redan förvandlat stora delar av Estland och övriga Baltikum till ekologiska katastrofområden. I Narva spreds mängder av luftföroreningar från de jättelika värmekraftverkens skorstenar och kylvattenbassänger. Tillsammans utgjorde de båda kraftverken Europas fjärde miljöförstörare, när det gäller utsläpp av svaveldioxid. I stället för att rena rökgaserna byggde kommunisterna så höga skorstenar att delar av utsläppen skulle nå Finland och Sverige i stället. Svavelföroreningarna från Narva var under den kommunistiska tiden mätbara ända bort till den svenska norrlandskusten.

Vid ett av kraftverken reser sig ett askberg med flera kvadratkilometer av kalk- och svavelhaltig aska samt tungmetaller, varav en del radioaktiva. Det askblandade, gulgröna vattnet som användes för att spola aska ur brännugnarna hade ett ph-värde kring 12. Det räckte för att bränna hål på huden, om någon var dum nog att känna på "vattnet".

Enligt lokala miljövänner var 96 procent av barnen i Narva sjuka. Dubbelt så många föddes i förtid och lungcancer förekom oftare än någon annanstans i den dåvarande Sovjetunionen. Trots detta – och trots sovjetregeringens internationella åtagande att minska svavelutsläppen med hälften till år 1995 – ville de kommunistiska planekonomerna bygga ett tredje, jättelikt kraftverk i Narva. Medan de tidigare hade en kapacitet på 1 600 resp. 1435 megawatt skulle det nya bli på hela 2 500 megawatt – vilket kan jämföras med Sveriges största vattenkraftverk, Harsprånget, med dess 940 megawatt. Om detta tredje kraftverk byggts, skulle det ha blivit Europas största enskilda källa till utsläpp av svaveldioxid. En del av affärsidén bakom detta tredje kraftverk var att sälja elkraft till Sverige, om svenskarna avvecklade kärnkraften i förtid och drabbades av elbrist. Men kommunisterna förlorade makten i Estland och något tredje kraftverk byggdes inte i Narva. Mängden svavelutsläpp från kraftverken i Narva har under självständighetstiden halverats – mest på grund av minskad kraftproduktion.

De stora fosforitgruvorna som redan byggts under den kommunistiska tiden – sex underjordiska gruvor och tre dagbrott – lämnade allt sitt avloppsvatten orenat till Finska viken och Peipsisjön (som bildar en del av Estlands gräns mot Ryssland). Ett ännu större miljöproblem var – och är fortfarande – den radioaktiva halvön vid Sillamäe nära Narva. Där byggdes under den kommunistiska tiden en uppberedningsanläggning för uran, torium och andra radioaktiva ämnen, som var så hemlig att inte ens estländare fick besöka staden utan särskilt tillstånd. De radioaktiva resterna från uppberedningen stälptes av vid stranden, vilket redan för många år sedan gjorde badstranden oanvändbar. Vad värre är, ännu har ingen slutgiltigt löst frågan hur det

radioaktiva avfallet vid Sillamäe ska förvaras så att inte den låga vallen ger vika och all radioaktivitet läcker ut i Finska viken.

Läget var lika dåligt i Lettland, eftersom de kommunistiska planekonomerna även där bedömde företagsledarna och de anställda enbart efter hur mycket de producerade – inte efter hur de producerade. Bonus utgick till alla företag som påstod sig ha producerat mer än planmålen, oberoende av hur mycket de slösat med råvaror och hur mycket giftiga luft- och vattenutsläpp de förorsakat. Inte heller i Lettland fick man tala öppet om miljöproblemen.

“Under 60- och 70-talen förtegs, förnekades och hemligstämplades problemen trots uppenbara och överallt synliga skador på miljön. Företagsledarna och partibyråkraterna intresserade sig enbart för den ekonomiska planen och betraktade miljöproblemen som en besvärande bisak eller som ett hinder för planuppfyllelsen (18)”

Större delen av miljonstaden Rigas smutsvatten släpptes ut helt orenat i Rigabukten. Följden blev att fiskar dog och att människor vid slutet av åttioalet inte längre fick bada vid de berömda badstränderna i bukten – Jurmala (Rigas strand) och estniska Pärnu.

“Ett annat mycket svårt drabbat område är trakten kring Ventspils, mitt emot Gotland, där en stor oljehamn samt anläggningar för tillverkning av bl. a ammoniak finns. Genom den ovarsamma hanteringen av olja och oljeprodukter samt giftiga avfallsprodukter från ammoniak tillverkningen har hela området blivit hälsovådligt. Ammoniakfabriken byggdes i samarbete med det amerikanska oljebolaget Occidental Petroleum som ägs av den amerikanske multimiljonären Armand Hammer (“Lenins vän”) och produktionen är främst avsedd för den amerikanska marknaden. Enligt den inhemska befolkningens synsätt har detta rysk-amerikanska samarbete bidragit till miljöförstöring och invandring och medfört enbart nackdelar för Lettland och det lettiska folket. I folkmun kallas Ventspils för ‘Lettlands Tjernoby!’ (19)”

Litauens största miljöhot är kärnkraftverket Ignalina, av samma typ som det som kraschade i ukrainska Tjernoby!. Med hjälp av internationella insatser har åtskilligt gjorts för att förbättra driftssäkerheten vid detta verk. Men bara de mest optimistiska är övertygade om att faran för ett “nytt Tjernoby!” är över för all framtid. För alla andra i Baltikum och dess grannländer borde Ignalina-verket vara en fortsatt källa till oro – en del av det kommunistiska arv som hotar oss alla.

8. AVSLUTNING

Ingen hedervärd människa torde idag kunna ifrågasätta att kommunismen och kommunisterna begått brott mot mänskligheten i Baltikum. Frågan blir då om dessa brott ska glömmas och förlätas eller bestraffas? Vem ska i så fall döma, vem ska dömas och hur ska det ske?

En rad ledande nazister ställdes som bekant inför rätta i Nürnberg år 1946 samt dömdes för sina brott mot freden, sina krigsförbrytelser och sina brott mot mänskligheten. Men ännu har inte en enda kommunist dömts för motsvarande brott i Baltikum eller övriga Östeuropa.

Om det alltid är fel att begå brott mot mänskligheten – oberoende av vilken ideologisk uppfattning brottslingen vägleds av – vore det moraliskt riktigt att genomföra en andra Nürnberg-rättegång, den här gången mot kommunistiska krigsförbrytare, till att börja med i forna Sovjetunionen och Östeuropa. Enklast vore att låta Internationella domstolen i Haag, som redan dömt krigsförbrytare i det forna Jugoslavien, få sitt mandat utvidgat till att gälla hela det forna Östeuropa och Sovjetunionen.

De baltiska folken kan enligt sina nationella lagar lagföra dem som begått brott mot mänskligheten på deras territorier. I Lettland arresterades en av ledarna för "hemliga polisen" under Stalintiden, Alfons Noviks, i mars 1994, dömdes i december 1995 till livstids straffarbete och dog som 88-åring på ett fängelsesjukhus i mars 1996. När kommunisterna ockuperade Lettland i juni 1940 hade Noviks blivit säkerhetschef i staden Daugavpils och när kommunisterna kom tillbaka 1945 blev han säkerhetsminister och chef för säkerhetspolisen NKVD (senare kallad KGB). Inför rätta erkände han sina handlingar men menade att han bara lytt order – en ursäkt som inte godtogs av Nürnbergtribunalen och inte heller av domstolen i Riga.

I Estland har man ställt några forna säkerhetsmän till svars för deras roll i Stalin-tidens deportationer. Den förste som åtalades var den då 85-åriga Vassili Riis i mars 1996, men på grund av hans bräckliga hälsa sköts rättegången upp flera gånger och Riis hann avlida innan rättegången inletts. Han hade varit säkerhetschef på Ösel och undertecknat arresteringsbeslut för 340 människor, som senare avrättades. Även Michail Ryzjkov, som var säkerhetschef i västra Estland och ansvarig för ett stort antal deportationer därifrån, hann avlida, innan de ställdes inför rätta.

Den förste som dömdes i Estland var den då 73-åriga Johannes Klaassepp, som den 22 januari 1999 erhöll åtta års villkorligt frihetsstraff med en tvåårig prøvotid för att han skickat och försökt skicka tio familjer till sibiriska läger. Den 10 mars 1999 dömdes ännu en f d sovjetisk säkerhetsman, den då 80-åriga Vassili Beskov till åtta års frihetsstraff med en treårig prøvotid för att han sänt eller försökt sända iväg nio familjer. Flera andra deporterare väntar på sina rättegångar.

Den estniska säkerhetspolisen har bara haft råd att avdela fem-sex personer, varav fyra historiker, för att studera 1941 och 1949 års massdeportationer. Forskarna tvingas gå igenom tiotusentals akter från gamla sovjetiska arkiv för att försöka hitta bevis eller indicier mot enskilda personer som kan ställas inför rätta. Arbetet är mycket tidskrävande. Under två år samlade de exempelvis ihop 32 band med sammanlagt 8 570 sidor om en (ö)känd deporterare, Idel Jakobson, som under åren 1940-50 ledde den sovjetiska säkerhetspolisen NKVD:s undersökningsavdelning i Estland. Men en rättspsykiatrisk undersökning visade att Jakobson inte längre var förmögen att ansvara för sina handlingar; liksom Riis och Ryzjkov dog Jakobson innan någon rättegång hann inledas.

Åsikterna i Estland går isär om det meningsfulla med dessa rättegångar. När säkerhetspolisen framförde anklagelsen mot den ovannämnde Klaassepp, tillfrågades en rad politiker om sina reaktioner. Ordföranden för det (numera enda) ryska partiet i parlamentet, Viktor Andrejev, menade att man måste ta ställning till massdeportationerna, men han var osäker på om den rättsliga vägen var riktig och framför allt såg han ingen mening med att straffa enskilda individer. Den liberale statsvetaren Igor Gräzin ansåg det däremot självklart att alla som begått krigsförbrytelser eller brott mot mänskligheten måste ställas inför rätta, även om man av humanitära skäl kan avstå från att verkställa straffet. Enligt den konservative parlamentsledamoten Enn Tarto, som var 18 år när han för första gången greps av de sovjetiska säkerhetsorganen och sammanlagt dömts till drygt 25 års frihetsstraff av kommunisterna,

är Estland skyldigt att åtala alla som frivilligt eller medvetet deltagit i exempelvis deportationerna. Enligt honom har Estland åtagit sig detta genom att underteckna FN-konventionen om att krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten inte kan preskriberas och genom att anta motsvarande lag år 1994. Men en annan konservativ politiker, advokaten Urmas Arumäe, menade att det vore bättre att förlåta än att ständigt riva upp sår och hålla spänningar vid liv, framför allt eftersom det estniska folket ändå visat vad man anser om det förflutna genom att välja en egen, icke-kommunistisk väg. Riksåklagaren Indrek Meelak menade att parlamentet kan ta ställning till kommunismen som politiskt system, medan domstolarna granskar enskilda människors eventuellt brottsliga handlingar. President Lennart Meri förklarade efter den första domen mot en deporterare: "Vi kan förlåta allt, men bara under förutsättning att vi fått veta allt om det".

I alla de tre baltiska länderna måste kandidater vid allmänna val skriva under en förklaring att de aldrig arbetat för främmande makters säkerhetstjänster mot det inhemska folket. Dessa förklaringar kan bara kan ogiltigförklaras av domstol. Varken de f d sovjetiska säkerhetstjänsterna eller deras västliga motsvarigheter har delat med sig av sitt material om sovjetiska agenter i Baltikum till baltiska domstolar eller massmedier. Därför har flera f d (?) KGB- och GRU-agenter lyckats bli valda till de baltiska parlamenten.

I Lettland upptäcktes namnen på fem parlamentsledamöter på KGB:s efterlämnade registerkort. Riksåklagaren intygade att korten var äkta men tillade att "det inte bevisar några nära band till KGB". Parlamentet beslöt med rösterna 46-17 att avstänga de fem från parlamentarisk verksamhet tills deras sak prövats i domstol. Fyra av de anklagade frikändes i brist på bevis, medan den fjärde, utrikesministern Georgs Andrejevs avgick frivilligt i juni 1995. Han hade då i en tidningsartikel erkänt att han 1963 låtit sig värvas som KGB-agent för att lättare kunna göra karriär som narkosläkare och få resa utomlands; Andrejevs menade att han inte skadat någon genom sitt samarbete med KGB utan tvärtom varnat människor som stod under övervakning. Han avgick dock eftersom han brutit mot landets lag genom att inte uppge sina band till KGB.

I maj 1994 beslutade det lettiska parlamentet också att enskilda människor har rätt att granska vad som står om dem i KGB:s efterlämnade arkiv samt att bara domstol kan ge andra tillgång till dessa handlingar, att enskilda och företag som har tillgång till KGB-dokument måste lämna dem till ett statligt "Centrum för att dokumentera

följderna av totalitära regimer” samt att uppgifter om enskilda människors band till KGB inte får publiceras under de närmaste tio åren. Ett år senare ändrades den lettiska lagstiftningen så att KGB-agenter numera får ställa upp i allmänna val. Det innebär inte att man i Lettland blivit likgiltig till tidigare samarbete med kommunistiska (eller nazistiska) säkerhetsorgan, bara att man vill undvika att sådana uppgifter används för politisk eller privat utpressning och att enskilda anklagas utan juridisk granskning.

I Estland måste f d sovjetiska agenter anmäla sig till säkerhetspolisen senast den 1 april 1996. De som inte gjorde det skulle få sina namn publicerade, om säkerhetspolisen hade bevis för deras tidigare verksamhet. Bara 1 150 av de uppskattningsvis 10 000 agenterna hade anmält sig, när tidsfristen löpte ut (20).

Knappast någon demokrat i Baltikum ifrågasätter att ockupationsmaktens säkerhetstjänster – från NKVD till KGB och deras militära motsvarighet GRU – ska betraktas som brottsliga organisationer och verksamhet för deras räkning ska ses som landsförrädisk. Men kan – och bör – man kriminalisera kommunistpartiet och dess avläggare? Om partiet förklaras brottsligt på grund av sin medverkan i brott mot mänskligheten i Baltikum, skall då även f d partimedlemmar betraktas som brottsliga – eller ska utöver medlemskapet även krävas att man begått konkreta, bevisbara brottsliga handlingar? Ska i så fall f d partimedlemmar förbjudas att kandidera vid allmänna val och att inneha statliga eller kommunala ämbeten? (21)

I Lettland förbjöds kommunistpartiet den 23 augusti 1991, alltså två dagar efter gammalkommunisternas misslyckade kupp försök i Sovjet och efter att Lettlands parlament åter förklarade landet självständigt. Personer som varit aktiva i kommunistpartiet efter den 13 januari 1991 – då Gorbatjov lät sovjetiska säkerhetsstyrkor gå till angrepp i Riga, eller i de prosovjetiska organisationerna Interfronten eller Räddningskommittén (som stödde gammalkommunisternas kupp försök i augusti 1991), får inte kandidera vid allmänna val. Gammelkommunisternas ledare Alfreds Rubiks, som också var Rigas siste borgmästare under den kommunistiska tiden, dömdes i juli 1995 till åtta års fängelse för att han i samarbete med sovjetiska säkerhetsstyrkor försökt störta den lettiska regeringen åren 1990-91, varvid sex människor dödades i januari 1991. Han släpptes efter att ha avtjänat $\frac{3}{4}$ av sitt straff hösten 1997. Vid parlamentsvalet följande höst gick Rubiks parti ihop med två andra vänsterpartier som tillsammans fick 16 av de 100 platserna i parlamentet.

I Estland gick det forna kommunistpartiet, som bytt namn till Demokratiska arbetspartiet, inför 1999 års parlamentsval ihop med ett ryskt parti och fick därigenom ett par företrädare i parlamentet.

I Litauen lyckades en f d kommunistledare, Algirdas Brazauskas, t o m bli vald till president efter frihetshjälten Vytautas Landsbergis; men Brazauskas efterträddes i sin tur av en konservativ litauer från USA, Valdas Adamkus. Litauens parlament antog den 10 december 1998 – med 68 röster för och ingen mot - en resolution som fördömde den kommunistiska ideologin och dess följder för Litauen. Parlamentet ansåg att tidigare kommunister är moraliskt och politiskt ansvariga för de brott mot mänskligheten som begåtts i kommunismens namn. Därför krävde resolutionen inskränkningar av tidigare kommunisters framtida politiska verksamhet; dagen efter beslöt parlamentet dock att slopa detta krav. Man stod dock fast vid att dagens kommunister har ett moraliskt och politiskt ansvar för gårdagens kommunistiska brott.

I alla tre baltstaterna har dock åtskilliga f d medlemmar av kommunistpartiet valts till parlamenten som företrädare för andra partier.

För egen del har jag som övertygad antikommunist (och antifascist) varit beredd att samarbeta också med tidigare medlemmar av Estlands kommunistparti och i några fall också med f d KGB- och GRU-agenter. Dels därför att åtskilliga av dem tyckts mig ha lika lite till övers för kommunismen (och fascismen) som jag själv, dels därför att jag inte velat döma människor som vuxit upp och levt under betydligt svårare förhållanden än jag själv. Däremot har jag svårare att förstå hur politiskt medvetna människor i frihetliga länder som Sverige kunnat gå med i ett kommunistparti eller tidigare kommunistparti och t o m kalla sig kommunister än idag – ett årtionde efter Berlinmurens fall (22).

Omvärldens ansvar

Den som tagit del av vittnesbörderna om kommunismens folk- och kulturmord i Baltikum undrar kanske varför det länge varit så tyst om dem i omvärlden.

En förklaring är att de kommunistiska brotten i Baltikum begicks vid “fel” tid och av “fel” makthavare. När Baltikum ockuperades i juni 1940 var västvärldens blickar vända mot Paris som just höll på att falla för de tyska nazisterna. Och när de första stora deportationerna från Baltikum ägde rum i juni 1941, var omvärlden mer in-

tresserat av det förestående nazistiska anfallet på de kommunistiska vapenbröderna i Sovjetunionen.

Sedan glömde de flesta opinionsbildare bort – eller struntade i – att det kommunistiska Sovjetunionen under två av andra världskrigets fem år varit allierat med det nazistiska Tyskland. Att miljoner ryssar och andra sovjetmedborgare förlorade sina liv i kampen mot nazismen, gjorde det svårare för balterna att vinna förståelse och gensvar när de vittnade om hur hundratusentals balter mördats av kommunisterna. Få brydde sig om de små baltfolkens företrädare, när dessa anklagade en stormakt som under en del av andra världskriget var allierat med de demokratiska västmakterna och därigenom blev en av andra världskrigets segrarmakter. De ansvariga för kommunismens folk mord i Baltikum och Östeuropa tilläts t o m sitta med vid Nürnberg-rättegången mot nazistiska krigsförbrytare och döma de ansvariga för nazismens brott mot mänskligheten.

Stéphane Courtois konstaterar i “Kommunismens svarta bok” att “medan Himmlers och Eichmanns namn blivit kända i hela världen som symboler för det samtida barbariet, har de flesta inte hört talas om (den kommunistiska terrorns ledare) Dzerzjinskij, Jagoda eller Jesjov”.

Eftersom det alltid är segrarna som skriver historien, blev Auschwitz och Buchenwald – med rätta – våra värsta grymhetsord. Men få människor i väst blev lika medvetna om Kolyma och Magadan – inte ens sedan Varlam Sjalamov utgivit sina “Berättelser från Kolyma” (Brombergs, Uppsala 1982) och Aleksandr Solsjenitsyn sitt storverk om hela Gulagarkipelagen. En del har än idag inte hört talas om dessa kommunistiska förintelseläger – fast kommunisterna började med sådana läger före nazisterna och mördade ännu fler människor i sina läger. Och hur många känner ens till forskare och författare som Rudolf J. Rummel som i en rad verk försökt att dokumentera detta statliga och ideologiska massmördande? (23)

Kommandanten för Auschwitz, Rudolf Höss, konstaterade i sina memoarer: “Säkerhetspolisens ledning hade sänt oss lägerföreståndare en detaljerad dokumentation om de ryska koncentrationslägren. På grundval av vittnesmål från lägerflyktingar hade förhållandena där skildrats in i minsta detalj. Det betonades särskilt att ryssarna förintade hela folkgrupper genom att sysselsätta dem i tvångarbete”.

En slags diktatur får naturligtvis aldrig användas för att försvara, förtiga eller för-

minska grymheten hos ett annat slags diktatur och dess övergrepp. Därför är det nu hög tid att minnas offren för både nazismens och kommunismens brott mot mänskligheten – och så långt möjligt ställa dem som hittills sluppit undan till svars för sina brott.

Det kommunistiska maktövertagandet i Östeuropa efter kriget kallades av många för en sovjetisk “befrielse” av dessa folk, fast förtrycket bara bytte form och färg. Aningslösa eller cyniska makthavare i väst, som den amerikanske presidenten Roosevelt, vilken under toppmötet i Jalta år 1945 prygade Östeuropa och Baltikum till kommunisterna trodde t o m på Stalins försäkringar om fria val i de “befriade” länderna.

Tystnaden om kommunismens brott mot mänskligheten i Baltikum berodde till en början alltså delvis på att de flesta människor i väst inte hade en aning om vad som hände på andra sidan Östersjön under och efter andra världskriget. I Sverige bidrog nog också skamkänslor över 1946 års baltutlämning samt det snabba och snöda erkännandet av den kommunistiska ockupationen till tystnaden. Sverige erkände ockupationen våren 1941 – som första land i världen efter Stalins dåvarande bundsförvant, Hitlertyskland – den kommunistiska ockupationen av våra baltiska grannländer.

Efter kriget blev de baltiska länderna praktiskt taget slutna områden för västerländska journalister. Hur många svenskar har än idag en aning om att de baltiska gerillakampen mot den kommunistiska ockupationsmakten var den långvarigaste och blodigaste i Europa efter kriget?

När baltiska gerillakämpar fångslades, torterades och i de flesta fall sköts eller sändes till sibiriska läger, dröjde det årtal innan vi i väst ens fick reda på deras namn. Dessa blev på sin höjd föremål för fotnoter i okända exilhistorikers föga uppmärksammade verk.

Men för den som verkligen ville veta fanns hela tiden information att hämta om kommunismens illdåd och ineffektivitet i allmänhet och i Baltikum i synnerhet. En rad tidigare partimedlemmar som Arthur Koestler, Ignazio Silone och Stephen Spender vittnade om klyftan mellan kommunistisk teori och praktik i exempelvis Richard Crossmans antologi “Vi trodde på kommunismen” (Natur och Kultur, Sthlm 1950). En rad avhoppare och flyktingar undan kommunismen lämnade skakande vittnesbörd, bland dem Viktor Kravtjenko i boken “Jag valde friheten” (Natur

och Kultur, Sthlm 1947). Han utsattes för en liknande förtalskampanj från franska och andra västeuropeiska kommunister som exempelvis David Rousset. Denne f d trotskist skildrade i boken "L'univers concentrationnaire" (Koncentrationslägersvärlden) sina egna erfarenheter från nazisternas koncentrationsläger och krävde en undersökningskommission också om kommunisternas motsvarande läger. Franska kommunister, med den (ö)kände diktaren Louis Aragon i spetsen, förnekade förekomsten av sådana läger – vid samma tid som miljoner och åter miljoner oskyldiga, också kommunister, försmäktade i dem. När det gäller Baltikum försökte baltiska centralorganisationer i en rad länder, däribland USA och Sverige, sprida information som senare visade sig ha varit anmärkningsvärt korrekt; också den amerikanska Kongressen utgav den väldokumenterad skriften "Nazi-Soviet Conspiracy and the Baltic States. Diplomatic Documents and Other Evidence" (Boreas 1948) om det brottsliga samförstånd mellan nazist- och kommunistledarna som lade grunden till ockupationen och folkmorden i Baltikum.

Från sjuttioalet kunde den sovjetiska säkerhetspolisen knappt göra en husundersökning hemma hos någon baltisk oliktankande utan att Amnesty International, den svenska Hjälpcentralen för politiska fångar i Estland, lettiska socialdemokrater i Sverige eller litauiska aktivister i Vatikanen och Förenta Staterna fick reda på det och informerade alla som ville veta vad som hände baltiska frihetskämpar. Men fortfarande engagerade sig många fler för politiska fångar som Nelson Mandela i Sydafrika och för palestinska motståndsmän i de av Israel ockuperade områdena än för demokratiska motståndskämpar som Mart Niklus i Estland, Fricis Menders och Linards Grantins i Lettland och Balys Gajauskas i Litauen.

Enskilda journalister gjorde lysande insatser, men det saknades systematisk bevakning av utvecklingen på andra sidan Östersjön. Var eller varannan dag kunde vi under sjuttio- och åttiotalen följa den israeliska ockupationspolitikens övergrepp mot palestinier i skakande artiklar, radio- och tv-inslag. Många upprördes när palestinska demonstranter utvisades och den svenska riksdagen ordnade vid något tillfälle en särskild debatt därom. Men när de kommunistiska ockupanterna i Sveriges närmaste grannländer fängslade eller utvisade fredsälskande och frihetstörstande balter var det länge tyst. Inga tv-bilder, inga eko-inslag, ingen specialdebatt i riksdagen.

"Om vi inte varit så bortglömda av världens offentlighet hade vårt öde kanske blivit blidare än vad som nu varit fallet" sade det estländska Kulturrådets ordförande Ignar Fjuk till mig i slutet av åttiotalet. "Men än är det inte för sent för omvärlden – med Sverige i spetsen – att ta sitt ansvar."

Verklighetens tyngd segrade till slut över "tystnadens konspiration" mot de baltiska frihetskämparna. Det började med flera utmärkta inslag i TV 2:s Rapport våren 1988, där Göran Sjöstrand rapporterade om utvisningarna av baltiska demonstranter, fortsatte med återkommande rapportering av sakkunniga journalister som televisionens Kent Wännström, radions Kjell-Albin Abrahamsson och Anders Eriksson, Dagens Nyheters Harald Hamrin, Svenska Dagbladets Elisabeth Crona, Dagens Industris Sten Sjöström, A-pressens och Aftonbladets Tommy Svensson med flera.

Uppmärksamheten i medierna lockade och i några fall tvingade fram allt fler politiker till allt mer frispråkigt stöd för den fredliga frihetskampen i Baltikum. Men de gamla kommunisterna, som genom sina gamla förbindelser med partikamraterna på andra sidan Östersjön, hade kunnat göra störst nytta om de besinnat sitt moraliska och politiska ansvar dröjde med att göra upp med sitt "rent ryska" arv i den baltiska frågan.

Svenska kommunister och Baltikum (24)

Flera av senare års mjuka svenska salongskommunister, sådana som förre partiledaren C.H.Hermansson, anslöt sig till det svenska kommunistpartiet, när det som allra hårdast försvarade Hitlers och Stalins överfall på våra gemensamma grannländer – Danmark och Norge i väster samt Finland, Estland, Lettland, Litauen och Polen i öster.

Eftersom Hitler och Stalin fortfarande var bundsförvanter och det svenska kommunistpartiet bara till namnet var ett svenskt parti, i praktiken bara en avdelning av den Kommunistiska internationalen, hyllade det svenska partiorganet Ny Dags utsände de nazityska trupper som ockuperade Norge i april 1940. Den 24 april 1940 förklarade Ny Dag:

“Något hat mot de tyska soldaterna finns inte. Man ser ofta norska arbetare och tyska soldater i gathörnen eller på ölstugorna inbegripna i kamratliga meningsutbyten.”

Samma försvar för främmande förtryckare präglade de svenska kommunisternas rapportering om ockupationen av Baltikum sommaren 1940. Redan den 5 oktober 1939 hade Ny Dag försäkrat:

“Sovjetunionen hotar inte, utan tvärtom slår vakt om de små staternas integritet. Ingen småstat i Europa kan för närvarande känna sig tryggare än Estland i fråga om sin fortsatta existens.”

Sedan Stalin, i samförstånd med Hitler, lät sina trupper införliva Estland, Lettland, Litauen, östra Polen och det rumänska Bessarabien (=dagens Moldavien) samt försökt införliva Finland, jublade Ny Dag den 26 juli 1940:

“Randstaterna har med den stora socialistiska arbetarstatens hjälp befriats från beroendet av de imperialistiska stormakterna.”

Ockupationsmaktens skenval kallade Ny Dag den 8 juli 1940 för “de första fria folkvalen” och konstaterade den 22 juli samma år “ändlöst jubel då Baltikums stater blev socialistiska”, Tidningens chefredaktör, Gustav Johansson, sedermera i många år kommunistisk riksdagsman, skrev efter en rundresa i det av kommunisterna nyligen ockuperade Baltikum:

“Jag har sett tre länder, som förut hörde till Europas värsta reaktionära terrorländer, förvandlade till fria sovjetrepubliker genom en fredlig revolution.”

Det skrev Johansson i sin broschyr “Resa I Baltikum”, utgiven av partiets eget förlag år 1940. Med en svårunderträffad formulering kallade han där den kommunistiska ockupationen för “Röda arméns förstärkning av garnisonerna” (s.11).

Sedan dess fortsatte svenska kommunister i några årtionden att försvara förtrycket och förryskningspolitiken, militariseringen och miljöförstöringen samt det planekonomiska systemet, som för varje år som gick gjorde balterna fattigare än sina granar i övriga Norden. När historiens hittills störste massmördare, Josef Stalin, dog ordnade också det svenska kommunistpartiet sorgemöte och centralkommittén förklarade:

“Stalin är död. Vår tids störste folkledare och statsman, den socialistiska samhällsgemenskapens geniale mästare, kommunismens banerförare, har gått ur tiden. Må Sveriges kommunister visa sitt föredöme när det gäller att förvalta arvet från vår tids största marxist, Josef Stalin. Må Sveriges kommunister hedra Stalins minne genom att bättre tillägna sig Stalins geniala lära och låta den bli vägledande för hela den politiska verksamheten. Under Stalins ärorika baner, framåt till socialismen!”

En av centralkommitténs medlemmar som senare blev en av de svenska kommunisternas massmedialt mest uppskattade partiledare under efterkrigstiden, C.H.Hermansson, tillade för egen del:

“Stalin är en av alla epokers mest geniala vetenskapsmän. Han fortsatte Marx’, Engels’ och Lenins verk, systematiserade, berikade och vidareutvecklade marxismens teori under de nya betingelser som utvecklingen skapat. Under sin revolutionära kamp utförde Stalin nyskapande teoretiskt arbete på de mest skilda områden – ekonomins, politikens, filosofins, krigskonstens, språkvetenskapens och kulturens osv. På vart och ett av dessa områden är hans insats gigantisk. Ingen människa kan förstå vår tids problem utan att ha studerat Stalins skrifter. Utan att ha studerat Stalins teoretiska verk är man ’analfabet’ i ekonomin, politiken, filosofin osv... Stalin har varit ledaren och läraren inte blott för Sovjetunionens folk utan för arbetarklassen i alla världens länder. I vårt partis fortsatta arbete måste vi bättre än hittills utnyttja och i handling omsätta Stalins lära. Lenin och Stalin är och förblir också den svenska arbetarklassens främsta lärare”.

Nästan tre år senare höll en av Stalins efterträdare, Nikita Chrusjtjov, sitt berömda “hemliga tal” inför den tjugonde Sovjetiska partikongressen, där han avslöjade Stalin som den stundtals sinnessjuka massmördare han varit. Visserligen fördömde Chrusjtjov mest Stalins massmord på andra kommunister, men i förbigående nämndes också massdeportationerna av hela sovjetfolk. Det hindrade inte Chrusjtjov själv att ett halvår senare sända trupper för att dränka den ungerska revolutionen i blod hösten 1956. Uppgörelsen med stalinismen hade i alla fall inletts, även om det skulle dröja några årtionden till innan uppgörelsen med leninismen och kommunismen kunde börja på allvar i Sovjetryssland.

När de sovjetiska makthavarna slutade att hylla Stalin, upphörde också lovsångerna till honom från de lydiga svenska kommunister. Men ännu i sitt tal inför den sovjetiska partikongressen år 1976 utbringade Lars Werner leven för “vänskapen mellan de sovjetiska och svenska kommunisterna” samt för “vår gemensamma kamp för fred, demokrati (!) och socialism”. Samma år ställde Werner upp för Vänsterpartiet kommunisterna vid den världskommunistiska kongressen i Berlin. Där förklarade Werner med flera t o m:

“Kommunister har i alla tider kämpat för de demokratiska fri- och rättighet-

erna mot alla som velat angripa dessa rättigheter”.

Lars Werner och hans kamrater sade dock ingenting om de baltiska folkens demokratiska fri- och rättigheter. Med åren lärde de sig att inte i onödan försvara förtrycket i Baltikum utan att för den skull vilja eller våga stödja den baltiska frihetskampen mot den kommunistiska stormakten. Sålunda vägrade Vänsterpartiet kommunisterna (Vpk) att delta i den Baltiska freds- och frihetskryssningen sommaren 1985. Och när dåvarande partiordföranden Lars Werner i Expressen den 27 juni 1988 fick frågan, om han tyckte att Estland, Lettland och Litauen borde få vara fria och självständiga stater, svarade han:

“Ja, om man kan bevisa, till exempel genom en folkomröstning, att de vill bryta sig ur Sovjetunionen.”

Men på följdfrågan om han kunde tänka sig att hos sovjetledarna kräva en sådan folkomröstning, svarade Werner:

“Jag ger inga råd till andra. Jag har fullt sjå med att få råd själv.”

Visst hade Lars Werner vid den tiden problem med kamrater i sitt eget parti, som ogillade hans bufflighet mot kvinnor och hans spritbruk. Men var interna partibråk skäl nog att avstå från att aktivt stödja hela grannfolks frihetskamp efter årtionden av folkmord och förtryck? Och visst hade väl Werner givit en hel del råd i internationella frågor, t ex till USA att sluta stödja contras-gerillan i Nicaragua? Var det inte minst lika fel med sovjetiska kommuniststyrkor i Baltikum som med amerikanska kapitalisters stöd till contras i Nicaragua?

I en annan intervju vid ungefärligen denna tid, för Tidningarnas Telegrambyrå i oktober 1987, fick Werner frågan varför kommunismen alltid tycks innebära inskränkningar av den personliga friheten. Han svarade då genom att framför allt hänvisa till utvecklingen i Sovjetunionen och fortsatte:

“Även i de första östeuropeiska kommunistiska staterna tog man yttre hot som förevändning för inre ofrihet. Det finns ingen ursäkt för att man fortsatt med systemet när det inte längre är nödvändigt.”

Nödvändigt? När blev det egentligen nödvändigt med massmord, massförföljelser och massförtryck? För vem var det i så fall nödvändigt – annat än för Partiet och reg-

imen? Men varför var det någonsin nödvändigt för svenska kommunister att försvara ett omänskligt och därigenom oförsvarligt system som kommunismen vid makten?

När engagemanget för Baltikums sak vaknade i det sena åttioalets Sverige, började också några vänsterpolitiker att uttala sig frimodigare än förr. Partiets då nya vice ordförande Gudrun Schyman uttryckte varmt stöd för den baltiska frihetskampen. Till och med den Moskva-utbildade riksdagsmannen Bertil Måbrink talade om möjligheten för de baltiska folken att "få sina nationella, demokratiska och kulturella rättigheter tillgodosedda".

Om dessa rättigheter inte var – och inte hade varit - tillgodosedda, varför hade Vänsterpartiet inte stött dessa krav tidigare? Varför väntade de på att kommunisterna i Moskva skulle visa förståelse för dessa krav, innan man själv vågade uttala dem?

Hur många av dagens vänsterpartisympatiserande vårdbiträden, förskollärare, skådespelare och andra kulturutövare och andra har egentligen en aning om att deras partiföreträdare på Stalins order försvarade Hitlers ockupationer av våra grannländer Danmark och Norge samt folkorden i Litauen, Lettland och Estland?

Hur länge till dröjer det innan dagens vänsterpartister går till botten med sitt eget partis långvariga tystnad och därigenom medansvar för sina kommunistiska kamraters brott på andra sidan Östersjön?

Och hur kan man förklara, om än inte försvara, att allt fler unga vänsterpartister idag är beredda att kalla sig kommunister och försvara åtminstone Lenin?

Kommunistisk teori och praktik

Någon har sagt att nazismen och det andra världskriget hade kunnat undvikas, om världens ledare bara läst nazisternas skrifter och tagit dem på allvar. Kanske gäller samma sak för kommunismen.

Redan Karl Marx förutsade att kapitalismen skulle ersättas med proletariats diktatur. Men han utvecklade aldrig vad detta skulle innebära.

Lenin förklarade i sin bok "Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky" att "proletariats revolution är ett styre som är erövat och upprätthålls genom att proletariatet använder våld mot borgerskapet, ett styre som inte inskränks av några lagar" (25).

Lenin erkände i samma bok att “där det var nödvändigt för revolutionen borde arbetarklassen beröva kapitalisterna rösträtten och upplösa varje parlament som visade sig vara kontrarevolutionärt”. Det var enligt Lenin “den enda ståndpunkt som står i samstämmighet med marxismen”.

På denna punkt levde Lenin som han lärde, sedan hans parti bara fått en fjärdedel av rösterna i det ryska novembervalet 1917. Den nyvalda folkförsamlingen upplöstes vid sitt första sammanträde den 5 januari 1918. Så blev det första fria valet det sista fria valet i sovjetstatens historia. Efteråt erkände Lenin själv:

“Att konstituerande församlingen upplöstes av sovjetregeringen innebar en fullständig och öppen likvidering av demokratins idé” (26).

I de svenska kommunisternas – och senare i Vänsterpartiets – partiprogram konstaterades länge att “i oktoberrevolutionen 1917 tog arbetarna och bönderna makten i Ryssland”. Men det som vänsterpartister – och alltför många andra – vant sig vid att kalla för oktoberrevolutionen var i själva verket en kommunistisk statskupp mot den demokratiska övergångsregeringen i Ryssland. Lenin och hans kommunister störtade inte tsaren utan den borgerliga Kerenskij-regeringen, som kommit till makten efter februarirevolutionen år 1917.

Inte heller var det arbetare och bönder som grep makten genom den stora oktoberrevolutionen utan ett litet antal rödgardister ledda av Lenins lilla elitparti. Den stora oktoberrevolutionen ägde inte ens rum i oktober enligt vår tideräkning utan i november.

Lenin låtsades aldrig vara någon fredlig, demokratisk socialist. Han visade aldrig annat än förakt för den allmänna rösträtten, parlamentarismen, rättsstaten samt de medborgerliga fri- och rättigheter som han kallade borgerliga. Det hindrade honom inte från att kräva sådana rättigheter för att underlätta det kommunistiska maktövertagande, som sedan skulle avskaffa dem.

Före revolutionen krävde Lenin att de ryska myndigheterna “ögonblickligen och utan inskränkning erkänner...pressfriheten”. Efter den kommunistiska statskuppen avisade han, i ett tal inför Tionde partikongressen, pressfrihet med följande motivering: “Vi önskar inte begå självmord och av den orsaken kommer vi inte att införa pressfrihet”.

För Lenin var detta inget uttryck för dubbelmoral. Han dolde aldrig att det enda moraliska för honom var handlingar, som gynnade den kommunistiska revolutionen, kommunistpartiets och proletariatets intressen (som han såg dem).

Lenin hade redan år 1904 förklarat:

“Grundvalen för vår tro är att de inte existerar sådana ting som sanning, rättfärdighet och dygd. För oss är allt relativt, utom kommunismen som vi betraktar som källan till allt som är sant, rättfärdigt, gott och dygdigt”.

I sitt tal till Rysslands kommunistiska ungdomsförbund år 1920 tillade Lenin att “vår moral är fullkomligt underordnad den proletära klasskampens intressen”.

Därför har Lenins lärjungar – till skillnad från jesuiterna, som falskeligen tillskrivits satsen – ofta låtit ändamålen helga medlen. Den långsiktiga strategin har fått lämna utrymme för kortsiktig taktik, som förbryllat många andra. Ett exempel som kostade många balter och andra livet var 1939 års nazi-kommunistiska pakt.

Pakten återspeglar kommunisternas grundläggande taktik att samarbeta med ideologiska motståndare tills de blivit tillräckligt starka för att krossa eller strunta i dem. Den ryske socialdemokraten Plechanov genomskådade redan före 1917 års kommunistiska statskupp i Ryssland vad Lenin och hans lärjungar menade med sitt tal om socialistisk enhet. Han sade att “kommunisterna önskar enhet som människor önskar att förena sig med ett stycke bröd – de sväljer det”. Han fann stöd för mistänksamhet i Lenin-uttalanden som detta om socialdemokraterna: “Deras plats är i fångelset och detta oavsett om de öppet framträder som sådana eller som partilösa”. Inför den Elfte partikongressen tillade Lenin att “våra revolutionära domstolar bör avrätta alla som öppet bekänner sig till socialdemokratien”.

Lenin och hans kommunister hade inget emot att samarbeta med andra socialister och socialdemokrater så länge de behövde stöd mot tsaren. Men så fort de själva gripit makten tog samarbetsviljan slut. Många socialdemokrater och frihetliga socialister avrättades, när de inte längre behövdes för kommunisternas syften. Andra spärrades in i de första koncentrationslägren, som senare skulle inspirera bland andra de tyska nazisterna.

Resten torde vara välkänd för alla som velat och vill veta. Proletariatets diktatur som Lenin ville ersätta den politiska demokratin med utvecklades till Partiets diktatur

över proletariatet och alla andra – samt under Stalins tid till Partiledarens diktatur över Partiet, proletariatet och resten av medborgarna.

Före det kommunistiska maktövertagandet i Ryssland, förklarade Lenin att socialismen var en förutsättning för de olika folkens fred och frihet. Han lovade att befria de “fångslade” nationerna i tsarväldet, som ibland kallats för “folkens fångelse”.

Efter den kommunistiska statskuppen i november 1917 förklarade den nya revolutionära regeringen att alla icke-ryska folk hade rätt att frigöra sig. De som ville skulle få lämna det ryska imperiet.

Lenin framställs därför ibland som en anhängare av principen om folkens självbestämmanderätt. Men han såg denna rätt enbart som ett medel att nå det högre målet, “världsrevolutionen” och “proletariatets diktatur”.

Så länge nationalismen bland icke-ryska folk riktade sig mot tsarväldet var den med andra ord värd att uppmuntra, men efter kommunistkuppen fick nationalismen inte störa marschen mot ett socialistiskt samhälle. Röda armén sattes in och lyckades åter införliva Georgien, Armenien, Ukraina, Vitryssland och Centralasien i kommunisterna sovjetryska välde. Lenin uppmuntrade också lokala kommunister att med våld försöka gripa makten i Baltikum i slutet av första världskriget. Försöken misslyckades, men den kommunistiska infiltrationen österifrån fortsatte. Men sedan ett Moskva-styrt kupp försök i Estland i december 1924 inte fått något folkligt stöd, tvingades kommunisterna vänta tills andra världskrigets utbrott innan Estland, Lettland och Litauen kunde ockuperas.

Under tiden hann Stalin avrätta de flesta ledarna för 1919 års kortlivade Estländska arbetarkommun liksom 16 av 21 f d medlemmar i samma års “lettiska” sovjetregering och kommunistiska centralkommitté samt sju av åtta f d medlemmar i 1918/19 års “litauiska” sovjetregering.

Estland, Lettland och Litauen fick en nådatid på ett par årtionden innan de ockuperades, medan Finland och Polen (utom under andra världskriget) bestått som självständiga stater intill våra dagar. I de införlivade sovjetrepublikerna tilläts inget som helst nationellt självbestämmande i det viktigaste maktorganet, kommunistpartiet. Den kommunistiska nationalitetspolitikens huvudfiende blev inte det största folkets, ryssarnas, chauvinism utan de små folkens “borgerliga nationalism”; under

hela sovjetstatens historia dömdes inte en enda ryss för det sistnämna brottet, medan desto fler balter, ukrainare, kaukasier med flera dömdes till 25-åriga frihetsstraff för att de krävt samma rättigheter för sitt eget folk som för det ryska "herrefolket".

Lenin betraktade religionen på liknande sätt som nationalismen. Så länge kommunisterna kunde dra nytta av godtrogna kristna och behövde deras stöd, lockade han dem genom att lova religionsfrihet. Efter det kommunistiska maktövertagandet förklarades religionen vara en kapitalisk kvarleva och därigenom dömd att dö ut. För säkerhets skull tillgrip Lenin och hans lärjungar aktiv dödshjälp för att påskynda processen. Ateismen blev en oupplöslig del av kommunistisk teori och praktik – utom i umgänget med troende i icke-kommunistiska länder samt utrikespolitiskt nyttiga organisationer som Kyrkornas Världsråd och Lutherska Världsförbundet.

Med tanke på allt som Lenin och hans efterföljare sagt och skrivit – och dessutom genomfört i praktiken – är det svårbegripligt att unga människor i vår tid kan se sig som hans lärjungar. Om det handlade om någon allmänt störd människa kunde man möjligen förstå dem, men när det gäller t o m ordföranden för ett politiskt ungdomsförbund som Jenny Lindahl från Kommunistisk ungdom?

För dem som upplevt kommunismen i praktiken är det lika skakande att höra en ung människa kalla sig kommunist som för judar, romer (zigenare) och andra som drabbats av nazisternas förintelseläger att höra och se svenska skinnskallar kalla sig nynazister. I stället för att stolt kalla sig kommunister och påstå att "kommunister i alla tider kämpat för de demokratiska fri- och rättigheterna" borde dagens kommunister kanske skämmas och be om ursäkt eller åtminstone lära sig något av sitt partis inte alltid så stolta historia?

(S) och Baltikum

Före och under första världskriget gick socialdemokrater som partiledaren Hjalmar Branting i spetsen för stödet åt baltiska flyktingar. Efter kriget försökte "baltvännen" Branting driva på ett nordiskt erkännande av de nyblivna grannstaterna i Baltikum, medan högern hela tiden var mer avvaktande och fruktade socialistisk smitta från de unga, radikala republikerna. Och Stockholms socialdemokratiska borgmästare Carl Lindhagen försökte förgäves vinna stöd för tanken på ett förbund mellan alla småstater längs Östersjön – både de baltiska och skandinaviska.

Efter andra världskriget sågs nästan inga socialdemokrater på de baltiska barrikaderna. Också under dessa årtionden fanns politiker som stödde balternas frihetskamp – däribland partiledare från Jarl Hjalmarsson till Carl Bildt, Bertil Ohlin och inte minst Per Ahlmark samt fler därtill.

Andra teg, inte minst en annars internationellt inriktad politiker som Olof Palme. Hans morfar hade varit rektor för Tekniska högskolan i Riga och hans egen mor hade vuxit upp i Lettland, där även Olof Palme hade tillbringat sin barndoms somrar. Vid mitten av sjuttioalet utsågs Palme, liksom jag själv, till hedersledamot av den demokratiska motståndsrörelsen i Baltikum; i Palmes fall därför att de baltiska demokraterna trodde att Palmes vackra ord om de “små folkens rättigheter” också gällde ester, letter och litauer. Men såvitt bekant uttalade sig Palme bara en gång offentligt till stöd för balternas frihetskamp, när han som oppositionsledare höll högtidstalet under firandet av Estlands självständighetsdag i Stockholms konserthus i februari 1980.

Därigenom hamnade de svenska socialdemokraterna under åttioalet i en rävsax i den baltiska frågan. Å ena sidan hade Palme i sitt tal krävt “nationellt oberoende” åt baltstaterna och därigenom hade han och andra socialdemokrater svårt att kritisera andra som krävde både mänskliga och nationella rättigheter för våra baltiska granfolk. Å andra sidan ville Palme inte störa sovjetledarna genom att säga vad han nog innerst inne tyckte. Därför svarade han aldrig på någon av de otaliga artiklar där jag och andra under sjuttio- och åttiotalen efterlyste hans stöd för balternas frihetskamp.

I riksdagens utrikesdebatt den 16 mars 1983 anklagade Olof Palme moderaterna för att ...”återfalla till den korstågsanda i syfte att ‘befria’ Östeuropa som härskade på konservativt håll i väst under det kalla kriget. Enligt denna syn måste något av systemen gå under, och neutraliteten vara snarast omoralisk..” Under samma debatt anklagade Palme moderaterna för att vara “en säkerhetsrisk för den svenska säkerhetspolitiken.”

Året efter förklarade Olof Palme inför den socialdemokratiska partikongressen: “Vi sysslar inte med antisovjetism”. Men eftersom sovjetstaten var den första som byggde på kommunismen, som i sin tur innebar ett ständigt, mer eller mindre akut hot mot omvärldens (och sin egen) fred och frihet, borde det varit lika naturligtvis för övertygade demokrater att vara “antisovjetiska” och “antikommunistiska” som att vara “antinazistiska” och “antifascistiska” och “antifascistiska”.

Palme varnade också för att teckna "djävulsbilder" och bedriva "hets mot Sovjet". Med facit i hand måste man dock konstatera att även de som i Sverige och andra länder ansetts som mest sovjetkritiska i själva verket var för lite kritisk – verkligheten var ännu värre än vi kunde föreställa oss. Under sjuttio- och åttiotalen anklagades jag av olika slags socialister ofta för överdrifter om Baltikum och Sovjet – när jag nu bläddrar igenom vad jag skrev då finner jag mig snarare skyldig till en del underdrifter.

Bengt Westerberg slog i sitt första tal som folkpartiledare, den 1 oktober 1983, fast: "Ingenting skulle mer gagna en varaktig fred än om kommunistregimen i Sovjetunionen ersattes av en demokratisk regim." Uttalandet väckte veterligen ingen kritik från socialdemokratiskt håll. Inte heller när Westerberg i augusti 1985 förklarade samma sak i en Svenska Dagbladet-artikel, där han direkt vände sig till Olof Palme: "Du, som förr så frimodigt fördömde 'dessa satans mördare' på olika håll i världen, när ska Du våga tala i klartext också om 'dessa satans koloniserare' alldeles på andra sidan Östersjön?" Men när folkpartiledaren upprepade sin koppling mellan frihet och fred i ett tal inför partiets ungdomsförbund i januari 1986 protesterade en av Palmes medarbetare, förre kabinetssekreteraren Sverker Åström, och fick medhåll av efterträdaren Pierre Schori.

Även vid en rad andra tillfällen kritiserade ledande svenska socialdemokrater andra politiker och opinionsbildare. Under 1988 års utrikesdebatt gick socialdemokraternas dåvarande säkerhetspolitiska talesman, Sture Ericson, till överraskande angrepp mot sin kollega i riksdagens utrikesutskott, dåvarande moderatriksdagsmannen och sedermera partisekreteraren Gunnar Hökmark. Denne hade i en riksdagsmotion och i en artikel för några landsortstidningar argumenterat för utbyggda förbindelser mellan Sverige och Baltikum samt svenskt stöd åt den baltiska frihetskampen. Den socialdemokratiska talesmannen förklarade att Gunnar Hökmarks uttalanden utgjorde "utrikespolitiska stolligheter" samt "tokigheter som man naturligtvis odlar på den extremmoderata kanten för att det möjligen skall ge en del exilbaltiska röster i höstens val."

Sedan företrädare för Folkfronterna i de tre baltstaterna allt tydligare krävt full självständighet, förklarade både Sture Ericson och Pierre Schori att de baltiska folkfronterna inte krävde detta. Schori tillade i en senare intervju att han inte vill "bidra till någon separatism där." Han och andra socialdemokrater, exempelvis utrikesministern Sten Andersson i en uppmärksamman Rapport-intervju i TV2 den 2 novem-

ber 1988, förmanade också balterna att inte "gå för fort fram" och inte vara "otåliga" (som om femtio år av folkmord och förtryck inte vore länge nog). I stället skulle de "samordna" och "samråda" med Moskva. Det lät sig sägas, men kan ni tänka er motsvarande förmaningar till andra folk som kämpat för sin frihet och sitt nationella självbestämmande?

Många minns nog också dåvarande utrikesministern Sten Andersson uttalanden under en rundresa i Baltikum och Moskva hösten 1989. Mest uppmärksammat blev uttalandet att "Estland inte är ockuperat", vilket tvingade den estniska regeringsschefen Indrek Toome, då själv medlem av kommunistpartiet, att öppna ta avstånd från sin svenske gästs påstående. I Moskva förklarade Andersson att den sovjetiska centralmakten måste behålla kontrollen över råvarutillgångarnas användning, fast den "sjungande revolutionen" åtminstone i Estland utlöstes just av rädslan för att den sovjetiska centralmakten skulle 40-faldiga fosforitproduktionen och därigenom förstöra en stor del av Estlands land, luft och vatten.

Sten Anderssons uttalanden betydde på kort sikt ett bakslag för den baltiska befrielsekampen. Men på lite längre sikt bidrog de till en helomvändning av den socialdemokratiska politiken mot Baltikum - tack vare statsminister Ingvar Carlssons starka reaktion och Anderssons egen växande insikt om det olyckliga i hans uttalanden. Från att länge ha varit likgiltiga och stundtals kallsinniga eller rent av fientliga mot balternas frihetskav, blev även socialdemokraterna allt varmare anhängare av den fredliga frihetskampen på andra sidan Östersjön. Och Göran Persson visade sig från sin första stund som statsminister intresserad av hela Östersjö-områdets utveckling.

Varför dröjde det då så länge innan socialdemokraterna vågade tala i klartext om de kommunistiska övergreppen i Baltikum? Och varför dessa ständiga varningar och förmaningar till balterna att vara försiktiga och inte gå för fort fram? Varför detta intryck av oro och olust snarare än av glädje och hopp, när grannfolk höll på att kasta av sig det kommunistiska oket?

En orsak var den naturliga rädslan hos ledarna för ett litet folk, som länge levt i skuggan av en stormakt genom historien ofta ockuperat och invaderat grannländer. Det var mindre riskfyllt att angripa fjärran förtryck i södra Afrika, Sydostasien och Sydamerika än det kommunistiska förtrycket i vårt närområde. Det är inte mycket att moralisera över för små länders ledare ska i första rummet se till sitt eget folks

möjligheter att leva vidare i frihet och fred. Men när den egna politiken skildras som mer moralisk än andras, fast man egentligen tillämpar samma dubbelmoral som de flesta, kan intrycket bli löjväckande. För många yngre svenskar tycks det ha blivit något av en moralisk chock när de insåg att Sverige, som de trott föra en mer moralisk utrikespolitik än andra, åtminstone under andra världskriget systematiskt gjort eftergifter åt den stormakt som för tillfället tycktes vara starkast vid Östersjön.

En andra orsak till en del socialdemokraters skepsis inför den baltiska frihetskampen var nog deras syn på mellankrigstidens självständiga Baltikum. Få av efterkrigstidens socialdemokrater hade egna erfarenheter av dessa länder och föll därför lättare offer för sovjetisk och annan propaganda. Utrikesminister Undén förklarade i den svenska riksdagen att "den politiska mogenheten hos dessa folk inte var särskilt markerad". Om Undén avsåg att balterna – liksom större delen av Östeuropa - i den ekonomiska världskrisens spår – fallit offer för auktoritära diktaturer inför andra världskriget, var det knappast ett godtagbart skäl att dessutom prisge dem åt totalitära diktaturer under och efter andra världskriget. En del svenskar (och balter) har också haft svårt att överse med att en del balter deltog i nazisternas judeutrotningar – men det var knappast skäl nog att godta kommunistiskt folkmord och förtryck.

En tredje orsak har varit att en del socialdemokrater – och andra "vänstermänniskor" – inte velat stödja balterna för att de uppfattat balternas frihetskav som en "högerfråga". Ett helt folks frihetslängtan bör förstås inte uppfattas eller skildras som en fråga om höger eller vänster. Och upplysta människor bör klara av att ta ställning i politiska frågor utifrån vad som är rätt och fel, inte utifrån vem som råkar säga vad. Men alltför ofta har det varit viktigare att visa sig i "rätt sällskap" än att stödja rätt saker. Olof Palme gjorde vid ett flertal tillfällen uttalanden i denna anda, t ex när han varnade för att "äntra något slags korståg av den typ som reaktionens krafter alltid står redo att organisera" (27).

En fjärde orsak var godtrogenheten inför kommunistledare i öst – från Stalins till Gorbatjovs tid. Stalins biträdande utrikesminister Vysjinskij hade blivit ökad för sin roll som åklagare vid Moskvarättegångarna på trettioalet då han kallade de anklagade kommunisterna för att vara "galna hundar" som måste avlivas. Efter kriget meddelande han att en av de få svenskar som med sitt liv som insats stått emot 1900-talets totalitära diktaturer, Raoul Wallenberg, inte fångslats av sovjetmakten. När Wallenbergs halvbror med flera sökte upp utrikesminister Undén, ifrågasatte de den sovjetiska förklaringen. "Vad?" utropade Undén. "Tror ni att herr Vysjinskij

ljuger?”. När svaret blev jakande, greps den annars så kylige Undén av raseri. “Detta är oerhört,” fräste han, “fullständigt otroligt!”. Men det otroliga var förstås att den högt bildade socialdemokratiska utrikesministern hade så svårt att misstro sin kommunistiske kollega. Ändå hade Vysjinskij bedrivit ett ständigt dubbelspel från Moskvarättegångarna och den nazi-kommunistiska pakten och den följande sovjetiska ockupationen av vårt grannland Lettland, en operation som han personligen övervakade för Stalins räkning (28).

Balterna hade lika svårt att bli trodda, när de tidigt varnade för att en senare sovjetledare, Michail Gorbatsjov – trots allt vackert tal om glasnost (öppenhet) och perestrojka (förändring) – långtifrån var någon demokrat och inte heller beredd att godta självständighet för baltstaterna. Medan många i väst förblindades av makarna Gorbatsjovs världsvana sätt samt talet om demokratisering, insåg balterna att Gorbatsjov inte var beredd att gå längre än till att godta val mellan flera kandidater inom ett enda tillåtet parti, kommunistpartiet. När balterna krävde självständighet hotade det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté, under ledning av Gorbatsjov, balterna med förnyat folkmord. Gorbatsjov lät också sovjetiska säkerhetsstyrkor slå till mot obehäpnade civila i Vilnius och Riga i januari 1991 – som han tidigare gjort i bland annat Baku och Tbilisi.

För balterna var det obegripligt att en kommunistisk makthavare som låtit sina stöttrupper med spadar och bajonetter hacka ihjäl obehäpnade kvinnor och barn i den georgiska huvudstaden Tbilisi i april 1989 bara ett halvår senare kunde tilldelas Nobels fredspris. Viktigare än georgiska människoliv ansågs vara att han släppt Östeuropa fritt. Skeptiska balter ansåg att Gorbatsjov snarast gjort en dygd av nödvändigheten, sedan den amerikanske presidenten Ronald Reagan genom bl. a. “Stjärnornas krig” krossat den sovjetiska kapprustningen. Och bara för att Gorbatsjov tvingats att släppa det “yttre imperiet” visade han inte minsta vilja att avstå från det “inre imperiet”, däribland Baltikum. Ett år efter blodbadet i Tbilisi lät Gorbatsjov sovjetiska stridsvagnar massakrera tretton litauer utanför TV-tornet i Vilnius. De baltiska folkfronternas ledare förstod inte hur omvärlden kunde kräva att de skulle kompromissa med en så benhård motståndare till baltisk självständighet och en så övertygad kommunist som Gorbatsjov.

En femte orsak var kanske det förakt som många människor i öst visade för allt vad socialism hette. Den polske kulturministern förklarade i en artikel på Expressens kultursida att vi i Sverige gått för långt på den socialistiska vägen. Baltiska folkfront-

sledare, också socialdemokratiska sådana, ville gärna bygga ut förbindelserna med Sverige på olika plan, men fruktade den socialistiska smitta det kunde medföra.

En sjätte orsak kunde vara insikten att den "svenska modellen" knappast skulle kunna skildras som en "gyllene medelväg" mellan kapitalism och kommunism, om kommunismen helt försvann från den politiska europakartan. Svensk socialdemokrati skulle inte längre utgöra en "tredje vägens" förebild som man hoppades, om en politisk avgrund öppnade sig till vänster om socialdemokratin. En del människor skulle kanske dra sig för att söka sin hemvist i den rörelse som blev kvar närmast avgrunden.

En sjunde orsak till den socialdemokratiska tvehägsenheten var kanske farhågor för att uppgörelsen med kommunismen i öst skulle göra människor i väst medvetna inte bara om den diktatoriska socialismens omänsklighet utan också om den demokratiska socialismens svagare sidor. Även en övertygad demokrat som den dåvarande framtidsministern Ingvar Carlsson betonade så sent som år 1983 i skriften "Vad är socialdemokrati?" att inte målen - bara medlen - skilde socialdemokrater och kommunister. I denna skrift förklarade Carlsson även:

"Såväl Sovjetunionen som länderna i Östeuropa har genomfört en snabb industrialisering och har en hög bruttonationalprodukt. Det finns åtskilligt att invända mot systemet i dessa länder, men de bevisar ovedersägligen att kapitalismen inte har monopol på att skapa materiellt välstånd."

Alla som en längre tid har ägnat sig åt journalistisk eller politisk verksamhet har väl fällt en del mindre kloka yttranden. Men kanske säger citatet ovan ändå något om den godtrogenhet inför den reellt existerande socialismen som funnits inte bara bland de mest sympatiska socialdemokrater. Långt in i borgerliga led har det intill sen tid funnits en föreställning om att Sovjet ändå är ett socialistisk samhälle och att socialism innebär en strävan efter jämlikhet, även om man i Sovjet och andra av den reellt existerande socialismens länder inte nått "ända fram" på denna väg. I Baltikum och Östeuropa har jag stött på svårigheter, när jag försökt förklara hur sådana föreställningar alls kunnat uppstå i väst – med tanke på all den ojämlikhet och ineffektivitet som präglade dessa kommunistiska eller socialistiska samhällen.

En åttonde orsak till att så många socialister och andra inte stödde den baltiska befrielsekampen under efterkrigstiden var nog att de inte trodde att kampen skulle bli

framgångsrik. Man gjorde sitt moraliska ställningstagande beroende av en politisk sannolikhetskalkyl. När det så småningom tycktes möjligt, och till slut troligt, att balterna faktiskt skulle lyckas frigöra sig, vann de stöd också från de största skeptikerna och tidigare kritikerna.

När Måndagsrörelsen till stöd för Baltikums frigörelse höll sitt 79:e och sista måndagsmöte på Norrmalmstorg i Stockholm hösten 1991 tackade moderatledaren Carl Bildt initiativtagarna – två moderater och två liberaler. Näste talare var socialdemokraten Pierre Schori som instämde i tacket och tillade: “Det är alltid roligt att få sällskap på barrikaderna!” Det gick ett sus genom den mångtusenhövdade publiken på Norrmalmstorg, som visste att det i början varit omöjligt och sedan svårt att överhuvudtaget få någon socialdemokrat att ställa upp på dessa opinionsmöten. Men ett och ett halvt år senare hade opinionsläget förändrats så att Schori kanske uppriktigt trodde att han alltid stått också på de baltiska barrikaderna. Han var långtifrån ensam om sin omvändelse – aldrig har jag och andra balter haft så många politiska vänner som efter det att våra hemländer blivit självständiga igen...

Samtidigt som alltför många socialdemokrater under efterkrigstiden svek exempelvis balterna, fanns det hela tiden andra som ansåg att 1 maj-banderollen “Alla folks frihet – hela världens fred” också borde gälla balterna. Bland dessa socialdemokrater som lyssnade mer till sin inre röst än till partiets påbud fanns fria författare som Alvar Alsterdal (som trots avrådanden från mer nitiska partivänner inte tvekade att skriva ett instämmande förord till min bok “Vad händer i Baltikum?” år 1993) och till Staffan Skott som i en rad böcker skildrat såväl den sovjetiska verkligheten som svenska kommunisters ovana att fälla upp paraplyer så fort det regnade i Moskva (29).

Vad kan vi lära?

Diktatorer har alltid kunnat räkna med hjälp från berömda författare, journalister, konstnärer och andra som borde vetat bättre – och oftast även gjort det. Ju mer berömda kulturutövare varit, desto mer aningslösa inför kommunistiskt eller fascistiskt förtryck har en del av dem varit. Alla har de haft ett gemensamt – i sin längtan efter ett jordiskt paradiset har de drivits att försvara en rad diktaturregimer långt efter det att de förvandlats till helveten för sina egna medborgare. När sanningen till slut inte gått att förneka, har de hävdats att de inte känt till sanningen om förtrycket eller vägrat tro på den därför att vittnesmålen kommit från “fel” personer. De som påstått

att de "inte visste" har visst vetat, men inte velat låtsas om att de visste, förrän de insett att alla ändå visste att de visste.

I svensk debatt har många upprörts mer över antikommunismen än över kommunismen, fast det borde vara lika självklart för varje demokrat att vara antikommunist som antinazist med tanke på all omänsklighet som dessa båda våldsläror givit upphov till.

Den som vill kämpa för det bästa, bör akta sig för att bli det godas fiende och det ondas bundsförvant. Kanske är det säkrast att i stället för "största möjliga lycka åt största möjliga flertal" kräva "minsta möjliga lidande för alla". Det har bland andra den i vårt land alltför lite uppmärksammade filosofen Karl Popper rätt oss (30).

Världshistorien rymmer alldeles för många som i Marx' och Lenins efterföljd låtit hänsynen till helheten gå före humaniteten gentemot den enskilde. Alltför många har ursäktat olika diktatorers övergrepp när de velat bygga sitt nazistiska, rasistiska eller kommunistiska idealsamhälle med att "flisor flyger, när man ska hugga ved". Eller med att det "inte går att laga omelett utan att knäcka några ägg". Den ryske demokraten Vladimir Bukovskij hörde argumentet under ett möte i Stockholm och svarade torrt: "De knäckta äggen har jag sett, men vart tog omeletten vägen?"

Vi behöver mer av den franske nobelpristagaren Albert Camus' klassiska humanism och mindre av det intellektuella svek som hans motpol och mångåriga förtalare, den likaså franske filosofen Jean-Paul Sartre, så ofta stod för. Sartre symboliserade mer än de flesta de intellektuella ära och skam för att anknyta till titeln på en klassisk bok av amerikanen Peter Viereck. Förmågan att genomskåda fascismen (och nazismen) stod för äran, oförmågan att ta avstånd från kommunismen stod, och står än idag, för många intellektuella skam.

Visst ska vi hålla fast vid våra drömmar och försöka förverkliga dem, så att världen kan bli bättre. Men kampen för det bästa får inte bli det godas fiende. Vi måste undvika illusionerna för att inte gång på gång bli desillusionerade som många blivit av utvecklingen i en rad diktaturstater – från Hitlertyskland och Stalins Sovjetunion till Maos Kina och Castros Kuba. Efter den ideologiska berusningen kommer lätt baksmällan, varnade en gång kulturjournalisten Arne Andersson – en av dem som förblev frispråkig också under de mörka årtionden då många andra demokrater hukade sig för nygamla diktaturvänner som kunde se t o m Lenin som politiskt föredöme.

Men när Statens, Rasens eller Klassens intressen systematiskt satts före individens, har följderna förr eller senare alltid blivit ett omfattande förtryck. Det som börjat som övergrepp mot enskilda människor har slutat som hot mot hela mänskligheten.

I ett nazistiskt koncentrationsläger kunde man läsa en dikt, som skrivits av en helt vanlig, ihjälgasad tysk. En av dem i vilkens intresse Hitler ansåg sig ha upprättat lägren. Så blev det inte:

“När de kom och tog judarna

sa jag ingenting.

När de kom och tog kommunisterna

Sa jag ingenting.

När de kom och tog katolikerna

Sa jag ingenting.

När de kom och tog mig

Fanns det ingen kvar

Som kunde säga någonting”.

Alla lägersystem har fått sina försvarare utanför lägerportarna. Men när Historien och dess Mening tas till intäkt för att försvara omfattande förtryck, måste den falska messianismen avslöjas. Den riktige Messias valde ju att offra sig själv i stället för att offra andra.

Vad vi i länder som Sverige kan lära oss av kommunismens och nazismens brott mot mänskligheten ibland annat Baltikum är framför allt att aldrig försvara något form av förtryck.

Den ryske demokraten Vladimir Bukovskij sade en gång att det viktiga inte är att veta i vilken ideologis namn man bränner människor i krematorieugnarna eller sänder dem till lägren i Kolyma. Att tvista om vilken av dessa regimer som var värst är enligt honom som att föra en gastronomisk diskussion med kannibaler.

När baltiska demokrater i slutet av åttiotalet samlades för att öppet fördöma den nazi-kommunistiska pakt som betydde början till slutet för deras länders självständighet och deras egen frihet, betonade de ofta att för den förtryckte kvittar det lika vilken partibok förtryckaren har. Men medan nazisternas brott mot mänskligheten fördöms av nästan alla har nästan inga kommunistiska bödlar ställts inför rätta. Att ta avstånd från nazismen men inte från kommunismen var enligt dem som att vara rättfärdig bara till hälften.

Men så djup har den historiska okunskapen blivit i vårt historielösa land att allt fler ungdomar vet allt mindre om kommunismen – och tills för något år sedan också om nazismen. Skolungdomar kan kanske ursäktas med att de flesta saknar egna minnen av kommunismens omänsklighet och ineffektivitet. Dagens gymnasister gick på grundskolans lågstadium när Berlinmuren föll och när Baltikum blev fritt igen. Men hur effektiv är skolundervisningen i historia om unga människor i vårt land åter börjar hylla Hitler eller Lenin och i en del fall också Stalin? Är det inte hög tid för en lika intensiv upplysningskampanj om kommunismens brott mot mänskligheten som den föredömliga statliga kampanjen om Förintelsen? (31)

Att så många ungdomar kunnat se kommunismen som en ideologi bland andra föranleder inget överbetyg åt svensk skolundervisning. Och vilket betyg ska man som demokrat ge senare års journalistutbildning när ungefär var fjärde svensk journalist sade sig stödja kommunistpartiet här hemma samma år som kommunismen föll ihop i Östeuropa, 1989?

Men statsmakt, politiska partier och organisationer kan inte göra allt. Vi har alla ett personligt ansvar att upplysa ungdomen om de ideologiska gissel som hemsökt vår världsdal under 1900-talet – kommunismen och nazismen.

När estniska demokrater samlades i augusti 1987 i en park mitt i huvudstaden Tallinn för att kräva att den nazi-kommunistiska paktens hemliga tilläggsprotokoll äntligen publicerades, citerade de några rader av den estnische diktaren August Sang:

“I världen förändras inget, om inte vi ändrar något. Du måste göra allt du förmår, även om du inte förmår mycket”.

Orden påminner om ett klassiskt svar från en medeltida judisk rabbin som fick frågan från en försiktig trosfrände varför just han måste göra något åt världens orättvisor:

“Om inte du gör något, vem ska då göra något?
Om du inte gör något nu, när ska du då göra det?”

Minns också den engelske filosofen Edmund Burkes ord:

“Det enda som behövs för att ondskan ska segra är att goda människor inget gör!”

I det bristande civilkuragets Sverige kanske jag avslutningsvis får påminna också om några kloka ord av den svenske författaren Olle Hedberg i romanen “Bekänna färg” (1947):

“För alla tyranner finns en ursäkt. Det är inte deras fel att omgivningen är feg!”

Noter

(1) De flesta sifferuppgifter om Estland i detta avsnitt bygger på översikten "Estonian researchers' data about actual human losses in Estonia from 1940 to 1956", sammanställd av Toomas Hiio vid Estlands presidentkansli, ansvarig för kommissionen som undersöker nazistiska och kommunistiska krigsförbrytelser i andra världskrigets Estland. Han nås via e-post tomashio@vpk.ee. [tillbaka]

(2) Källor: för Estland Toomas Hiio vid presidentämbetet i Tallinn, sekreterare för den internationella kommissionen som utreder brott mot mänskligheten i andra världskrigets Estland, för Lettland Kaspars Ozolins vid Lettlands ambassad i Sverige samt för Litauen Dalia Kuodyte vid Genocidcentret i Vilnius. En annan noggrann forskare, Aigi Rahi vid Tartu-universitetet, knuten till den i juni 1993 utnämnda inhemska Kommissionen för utredning av brott mot mänskligheten i andra världskrigets Estland, ger följande siffror som förekommit i senare års officiella översikter – Estland 9 156, Lettland 17 171 och Litauen 15 851. Det ger sammanlagt 42 178 deportationsoffer från hela Baltikum under denna baltiska ödesnatt. [tillbaka]

(3) Utvecklingen i Baltikum före och efter det kommunistiska maktövertagandet kan jämföras med det politiska förtrycket i Tsarryssland resp. Sovjetryssland. Enligt Stéphane Courtois i "Kommunismens svarta bok" (DN-förlaget 1999) dömdes mellan åren 1825 till 1917 sammanlagt 6 360 personer till döden för sina politiska åsikter eller handlingar och 3 932 av dem avrättades. Denna siffra överträffades av bolsjevikerna (=Lenins kommunister) redan i mars 1918, alltså efter bara fyra månaders maktutövning. På tsarens tid fick dessutom politiska fångar ta med sig sin familj till förvisningsorten, läsa och skriva i stort sett vad de ville och leva som nästan fria män, medan kommunisternas fångar spärrades in i fängelser och läger och tvingades

arbeta eller svälta ihjäl sig. [tillbaka]

(4) Andres Küng, "En dröm om frihet. Om passivt motstånd i dagens Baltikum" (Libris, Örebro 1978), s.11 [tillbaka]

(5) Den lettiske historikern Agnis Balodis "Lettlands och det lettiska folkets historia" (Lettiska Nationella Fonden, Sthlm 1990), s.359. [tillbaka]

(6) Före det kommunistiska maktövertagandet levde ungefär 4 500 judar i Estland. Omkring 500 deporterades av de ryska kommunisterna och ca 3 000 evakuerades österut när de tyska trupperna gick till anfall. Av de 1 000 estniska judar som blev kvar i Estland dödades enligt den tyske befälhavaren för specialkommando 1 a, Walter Stahlecker, dödades 963 estniska judar. De estniska judarnas "grand old lady", Evgenia Gurin-Loov, angav i sin bok, "Eesti juutide katastroof 1941. Holocaust of Estonian Jews 1941" (Tallinn 1994) antalet dödade till 929. Dessutom förintades omkring 5 000 centraleuropeiska samt omkring 2 000 litauiska judar som av de tyska nazisterna förts till estniska läger. [tillbaka]

(7) Siffrorna hämtade från den lettiska historikerkommissionens rapport inför den 16 mars 1999 – den dag då kommissionen vill hedra minnet av alla lettlandare som drabbats av andra världskrigets ockupationer. Kommissionens kontaktman är fil.dr Armands Gutmanis som kan nås via telefon +371 378 546; motsvarande kontaktperson i Litauen, Julius Smulkstys, kan kanske nås via presidentämbetets hemsida <http://www.president.lt>. I den lettlandska kommissionen ingår bl a den sverigelttiske historikern Karlis Kangeris. [tillbaka]

(8) Siffrorna skiljer sig något mellan olika källor. En översikt i den estniska tidskriften "Luup" (Luppen) den 22 mars 1999 angav följande siffror: Estland 20 480, Lettland 41 708 och Litauen 28 656. Den estniske forskaren Aigi Rahi angav, i epost till mig den 31 mars 1999, siffrorna 20 702, 42 322 resp 29 180. Den estniske historikern Evald Laasi angav för tio år sedan siffran för Estland till 20 498. Kaspars Ozolins från Lettlands ambassad i Stockholm angav i epost till mig den 25 mars 1999 siffran för Lettland till 40 374. Skillnaden mellan exempelvis Luup och Ozolins kan bero på att Ozolins bara anger siffran för dem som deporterades under den första natten, medan "Luup" räknar in också dem som kommunisterna lyckades hitta under de fyra följande nätterna. För Litauens del har jag funnit forskaren Dalia Kuodyte vid Genocidcentret i Vilnius bäst uppdaterad och därför använt hennes

uppgift till mig från den 25 mars 1999. I själva verket bör alla nämnda siffror ses som storleksordningar, eftersom det finns otaliga felmöjligheter i arkivmaterialet. [tillbaka]

(9) En engelsk sammanfattning av Rahis avhandling om 1949 års massdeportation från landskapet kring universitetsstaden Tartu finns på <http://www.history.ee/Elraa.htm> eller <http://www.history.ee/ajak.htm>. [tillbaka]

(10) Siffrorna lämnade av Kaspars Ozolins vid Lettlands ambassad i Stockholm till mig i mars 1999. [tillbaka]

(11) Se "Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast" (Hälften av Estlands befolkning drabbades av övergreppen), siffermässiga sammanfattningar gjorda av de drabbades organisation "Memento" i tidningen "Rahva Hääl" 19.10, 20.10 och 22.10.1991 samt den ännu opublicerade artikeln "Bevölkerungsveränderungen in Estland 1940-46" av Vello Salo, ordförande i den 1993 sammankallade statliga kommissionen för granskning av ockupationsmakternas repressionspolitik. [tillbaka]

(12) Se kapitlet "Vi vill inte bli en minoritet i vårt eget land!", s.26-33 i Andres Küng, "Estland vaknar", (Sellin & Blomquist, 2:a upplagan, Göteborg 1990) [tillbaka]

(13) Se Küng 1990; s.75 [tillbaka]

(14) Se Balodis 1990; s.359 [tillbaka]

(15) Hela den sovjetiska religionslagen och pastorsstadgan finns återgiven i Andres Küng, "Fallet Engström-Sareld" (Libris, Örebro 1977). [tillbaka]

(16) Hela dokumentet finns återgivet i Andres Küng, "Baltikum lever!" (Timbro, Lund 1984), s.129-136. [tillbaka]

(17) Se Ülo Ignats skrift "Fosforitbrytningen i Estland", (MH Publishing, Göteborg 1988). Ignats var ordförande för Östeuropeiska solidaritetskommittén samt är numera chefredaktör för Estniska Dagbladet och aktiv inom bl a Vänskapsförbundet Sverige-Estland. [tillbaka]

(18) Balodis 1990:s.361 [tillbaka]

(19) Balodis 1990:s.362 f. [tillbaka]

(20) Baltic Appeal to the United Nations (=BATUN) Baltic Chronology, april 1996, s.1 [tillbaka]

(21) Om det någonsin funnits baltiska nazistpartier skulle samma resonemang givetvis gälla baltar som begått brott mot mänskligheten i nazismens namn. Några sådana partier har dock aldrig funnits och kommer förhoppningsvis aldrig att finnas – till skillnad från i exempelvis Ryssland. I samtliga tre baltiska länder har man undersökt om det fortfarande finns nazistiska krigsförbrytare i livet och inte funnit sådana i Estland eller Lettland. I Litauen har det pågått en flerårig strid om huruvida Aleksandras Lileikis, under den nazistiska ockupationen säkerhetschef i Vilnius-distriktet, skulle utlämnas från USA för att ställas inför rätta i Litauen anklagad för delaktighet i Förintelsen av Litauens judar. Sedan Lileikis fråntagits sitt amerikanska medborgarskap återvände han till Litauen i juni 1996, men rättegången har uppskjutits flera gånger av hälsoskäl och för att domstolen velat kontrollera vittnesmålet från en amerikansk judinna om att Lileikis under kriget räddat henne undan arrestering och avrättning. Judiska organisationer i USA och ett stort antal israeliska parlamentsledamöter har protesterat mot de litauiska myndigheternas ovilja och senfärdighet med att ställa den numera 91-årige Lileikis inför rätta. Den 26 oktober 1998 beslöt Litauens åklagarämbete att också åtala en av Lileikis' underordnade, den då 90-årige Kazys Gimzauskas, för dennes medverkan vid arresteringen av en rad personer, däribland många judar, under den tyska tiden. Litauens president Valdas Adamkas markerade sin – och det officiella Litauens -inställning genom att den 17 september 1998 utdela det litauiska Livräddarkorset till 31 litauer som räddat judar under den nazistiska ockupationen; av dessa 31 hade 21 redan avlidit. Den 17 november 1998 beslöt en internationell kommission, utnämnd av presidenten, att tillsätta två underkommissioner som ska utreda de brott som begåtts mot mänskligheten i Litauen som en följd av 1939 års nazi-kommunistiska pakt.; bland medlemmarna märks företrädare för American Jewish Committee, flera litauiska institutioner, ryska och brittiska historiker. Kommissionens ordförande, den (litauisk-judiske) parlamentarikern Emanuelis Zingeris förklarade: "Denna kommission är en allvarlig signal till hela världen om hur moget vårt samhälle är och hur beslutna vi är att skapa ett öppet samhälle i Litauen". (BATUN, Baltic Chronology, November 1998, s.6). [tillbaka]

(22) Se också Per Ahlmarks lysande uppgörelser i bokform under senare år, "Vänstern och tyranniet. Det galna kvartsspelet" (Timbro, Ystad 1994) och "Det öppna såret. Om massmord och medlöperi" (Timbro, Göteborg 1997, exempelvis kapitlet "Vems skuld är störst?"). Där frågar Ahlmark i avsnittet "Piskan och pennan" vem som i moralisk mening är mest skyldig – lägevakten i en totalitär stat eller journalister, författare med flera som i fria länder förnekar eller försvarar honom, fast de borde veta bättre och oftast gör det. Den som inte klarar av skuldresonemanget kan i stället fråga sig vem som har störst förutsättningar att lära av historien samt söka och skildra sanningen i vår egen tid och därigenom störst ansvar för mänsklighetens utveckling. [tillbaka]

(23) Per Ahlmark presenterar i "Det öppna såret" Rummel och dennes främsta verk: "Lethal Politics: Soviet Genocide and Mass Murder since 1917" (1990), "China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder since 1900" (1991), "Democide: Nazi Genocide and Mass Murder" (1992), "Death by Government" (1994) och "Statistics of Genocide: Estimates, Sources and Calculations on 20th Century Genocide and Mass Murder" (1997). Enligt Rummel har följande fyra regimer mördat flest människor: Sovjetunionen 62 miljoner, Kommunist-Kina 35 miljoner, Nazi-Tyskland 21 miljoner och Nationalist-Kina 10 miljoner. Om man tar hänsyn till antalet år vid makten och antalet invånare i det egna landet är den kommunistiska Pol-Pot-regimen i Kambodja värst, eftersom den under sina knappt fyra år vid makten dödade ett par miljoner människor – drygt 8 procent av befolkningen varje rå vid makten. Listan över 1900-talets största massmördare rymmer inga större överraskningar för historiskt kunniga och politiskt medvetna människor: Stalin drygt 42 miljoner människor, Mao Tse-tung drygt 37 miljoner, Hitler ca 21 miljoner, Chiang Kai-shek (i NationalistKina) och Lenin ca 4 miljoner människor var (se Ahlmark a.a. s.43 f). [tillbaka]

(24) En utförligare genomgång finns i min skrift "Vpk i rätt kraftfält?", Timbros skriftserie Fakta & citat, januari 1990 samt i min debattbok "Vindens barn – om medlöperi förr och nu" (Timbro, Lund 1983) där jag försöker visa hur en rad berömda författare, journalister med flera fascinerats av såväl fascistiska som kommunistiska diktatorer förr och nu. I sin längtan efter ett jordiskt paradys, och efter erkänsla åt sig själva, har de drivits att försvara gårdagens (påstådda) frihetskämpar långt efter det att dessa blivit dagens förtryckare. Se också Anders Johnson/ Käärik, Andres (red) "Husbondens röst. En kritisk granskning av den svenska kommunis-

men” (Akademilitteratur, Sthlm 1981) och Staffan Skott, “Liken i garderoben” (Tiden, 1991). [tillbaka]

(25) Citat och faktauppgifter i detta avsnitt har i huvudak hämtats från Bertil Häggman/ Jon Skard, “Så arbetar kommunistpartierna” (Sthlm 1979) och Stéphane Courtois mfl “Kommunismens svarta bok” (DN:s förlag 1999) [tillbaka]

(26) David Shub’s Lenin-biografi, s.310 i 1947 års svenska utgåva. [tillbaka]

(27) Per Ahlmarks tidigare nämnda böcker innehåller en rad exempel på hur sällskapet varit viktigare än sanningen för opportunistiska opinionsbildare i vårt land; en del av exemplen är närmast komiska om man får skriva så fast det handlar om annars ofta förnuftiga människor som haft tragiskt fel om moraliskt föredömliga opinionsbildare som Ahlmark själv och hans lärofader Herbert Tingsten, en av de största i detta sekels svenska samhällsdebatt. Se även Tingstens klassiska verk som “Demokratins seger och kris” (1933), “Den nationella diktaturen” (1936; återutgiven 1992 med titeln “Nazismens och fascismens idéer” samt den av Ahlmark utgivna Tingsten-antologin “Tyranniet begär förtroende” (1992) och Ahlmarks egen bok “Vänstern och tyranniet” (pocketupplagan 1994). [tillbaka]

(28) Se Andres Küng, “Raoul Wallenberg. Igår, idag” (Timbro, Södertälje 1985), s. 80. [tillbaka]

(29) Se böcker som “Liken i garderoben” (1991) om Vänsterpartiet kommunisterna samt “Sovjet från början till slutet” (1992), “Slutet på den sovjetiska parentesen. Tio år som skakade världen” (1995) och “Aldrig mer” (1999). [tillbaka]

(30) Se Karl Popper, “Det öppna samhället och dess fiender”, Akademilitteratur, Sthlm 1980 resp 1981. Två delar. [tillbaka]

(31) I mars 1999 bildades en Stiftelse för upplysning om kommunismens brott mot mänskligheten av bland andra Anita Klum, tidigare generalsekreterare för svenska sektionen av Amnesty International, Håkan Holmberg, vice ordförande i Svenska kommittén mot antisemitism, författaren och socialdemokraten Staffan Skott samt vice ordföranden i Näringslivets Fond Tommy Adamsson; ordförande blev Peeter Luksep, även ordförande i Sverigeeesternas förbund, och författaren till denna skrift blev ytterligare en av styrelseledamöterna. Stiftelsen ska med stöd från enskilda medborgare och organisationer försöka påminna framför allt ungdomar om kommunismens brott mot mänskligheten. [tillbaka]

ANDRES KÜNG

Estländaren Andres Küng (1945-2002) var entreprenör, journalist och författare. Han föddes 1945 i Sverige av föräldrar som flytt från Estland. Under sin livstid skrev Andres Küng ett femtiotal böcker. Flertalet av dessa handlade om de baltiska staterna. Han författade också tusentals artiklar och höll många föredrag, förklarade han själv, "om varför Estland, Lettland och Litauen ska (och kommer att) än en gång bli självständiga". Andres Küng var hängiven kampen för frihet och självständighet för folken i de tidigare kommuniststaterna. Han var även affärsman och grundade en företagsgrupp i Estland.

KOMMUNISMEN OCH BALTIKUM

Författare till denna bok är estländaren Andres Küng (1945-2002) som föddes i Sverige av föräldrar som flytt från Estland. Han var verksam som entreprenör, journalist och författare.

Förordet är skrivet av Gunnar Hökmark, tidigare ordförande för Jarl Hjalmarson Stiftelsen och en av grundarna av Måndagsrörelsen till stöd för de baltiska folkens frihet.

JARL HJALMARSON STIFTELSEN

Jarl Hjalmarson Stiftelsen grundades 1994 för att bidra till den frigörelsekamp som inleddes när Berlinmuren och järnridån föll vid slutet av 1980-talet. Målet för stiftelsens verksamhet är att

stödja den globala utvecklingen mot frihet, demokrati och marknadsekonomi samt att främja Europas integration för fred och samarbete. Detta sker genom rådgivning, upplysning och utbildning av politiska partier och organisationer.



Jarl Hjalmarson Stiftelsen

Box 2080
103 12 Stockholm

Tel: 08-676 80 00
Fax: 08-676 80 86

www.hjalmarsonstiftelsen.se